HISTORY OF FANAI

By

Chalbuanga

HISTORY OF FANAI

By

Chalbuanga

First Edition, 1988

Copies 2,000

Published
by
Lalhluathanga

PRINTED AT THE MUKA PRINTING PRESS
MISSION VENG, AIZAWL.

THU HMAHRUAI

Mizo History ziaktute hian Fanai hnam hi mahnia lal nei hrang ve si, an chanchin an sawi tlem êm êmin ka hria a. Mi ṭhenkhatten min phut derna avang leh ṭhangthar zelte tan, famkim lo takin ka'n buatsaih ve hlawl mai a ni.

A thu hi naupang deuh leh ṭhangthar deuhte tan chuan hriatthiam a harsa deuh mai thei a. Mahse ṭawng Upate hi kan hnamin a bo mai loh nan leh ṭhangthar zelte tana a ṭhat zawk ka rin avangin, sawifiah chuang lem loin anih dan ang angin ka han ziak mai a ni.

Kelmahin ka buaipui theih loh avangin ka tupa Lalhlunthanga'n thil ṭul zawng zawng min buaipui avangin leh min chhuahsak avangin a chungah ka lawm em em a ni.

A bul kan ṭan chauh a ni tih hriain, Mizo History lama tui leh ṭhahnemngaite chuan, hmasawnna tura rawtna tha rawn siam zel turin ka sawm a che u.

Chalbuanga
South Vanlaiphai.

PUBLISHER'S THUHMA

Engnge maw Rokhawlhna avangin, Pu Chalbuanga ziak "History of Fanai" tih bu hi chhuah thei lawk loh a ni a, mahse History lama mi tui mite cho chhuah nan leh ṭhangthar zelte tana hmasawnna anih beiseiin ka chhuah ve hlawl mai a ni.

Tin, he lehkhabu ziak ṭantirh lai a, a kul a tai a, min lo buaipuitute Pu Z. Rosanga (L) leh Pu H. Thangkhuma B.A. B.,Ed chungah lawmthu ka sawi duh ṭawk a ni. Tih sual palh ḷai leh tih dik loh laite pawh a awm mai thei a, chhiartu ten tih dan ṭha zawkte in hria a nih chuan, kan in hawng reng e.

Dated Aizawl
The 11th October 1988

LALHLUNTHANGA
Publisher

ZAWNAWLNA

A CHHUNGA THU AWMTE

OOOO

FANAI-HO LO CHHUAH DAN

Fanaiho lo chhuah ṭanna bul chu Thatinkuala hi a ni. Amah hi Laizo chhuak a ni a. Mizovina kan hriat lâr tak mai Siampahranga lal laiin kawlram Daidin khuaah a awm a. Siampahranga nên chuan an inngeih loh avângin Kankaw-ah a insawn ta a. Kankawa a awm lai hian Bawitlung, Hniarthûl leh Hniaroheng hnamte hi Vârlunga awm an ni. Hniarthul, Hniarcheng leh Bawitlung hi Pawi hnam an ni a, hemi te erawh hi chu tûn thleng hian Fanai hnamah an la awm ta zêl a ni. Tin, Varlung tih hi khawthlang lamah chuan Vanlung an ti. Tichuan Kankaw-ah pawh chuan an awm rei lova, Luseiho hnungah thlang an lo tla thla ve zêl a, Rungtlangah (Halkha tlang) hian an lo awm ta a ni. Chutih lai chu A.D. 1700 hma lam deuh ni awmin a lang.

Thatinkuala chuan Fapa pali leh fanu pakhat a nei a. Chûngte chu Zachhuma, Hlawndawhthanga, Zahama leh Ngunchiangi te an ni. Hlawndawhthanga chu 'Keimi tui' a in avângin a â ta a, mi sehte a hmangin sahel eite a ching ta a. Thawnthua an sawi dân chuan ke zungṭang panga a la nei zêl ṭhin a ni, an ti bawk a ni. Hemi avâng hian Fanaiho chuan Sakei hi an khawih duh ta lova. An lo kah palh pawhin Tekin a den an ti mai ṭhin a ni. Mi kahhlum sa an va en pawh hian an hmeichhia ten 'Arsi-hni' an fêng a, puan bihkhupin an ral ṭhin a ni. Tin, sakei pawh hian Fanaiho chu a seh ngai lo an ti bawk ṭhin a ni.

Zachhuma chuan fa pakhat a nei a, a hming chu Fanaia a ni a, hei hi Fanai hnam lo chhuah takna chu a ni. Fanaia hian fapa pasarih a nei a, an hming chu Hrangtlinga te, Torela te, Khintina te, Thaaia te, Chhuanchhira te, Zarepa te, leh Pakhupa te an ni a. Hêng Fanaia fate hi Fanai hnam pêng hrang hrangte lo chhuah tâkna chu a ni ta a ni.

Rungtlâng aṭang chuan Ramthloh-ah an insawn leh ta a. He tih lai aṭang tawh hian Zachhuma hi lal ang deuhin an lo nei sa tawh reng zawng niin a lang a. Upa hlaah hetiangin kan hmu a.

Ramthloh Zachhum khua reng a lian e, tiin.

Zachhuma hun lai aṭang tawh hian Halkha Pawiho nên tlâng inhnaih taka awmin, inunauin an do leh hmêlmate lakah pawh ṭangho a, thu inzâwn tlâng takin an awmho thin a. Hetih hun lai hian Zahauhoin Halkhaho an rûn ta phut mai a. Tin, Zachhuma hi Fanai thlahtu bul Fanaia hringtu a ni a. Fanaia fate zing ami Pakhupa hi Pakhup hnam lo inṭanna chu a ni. Pakhupa fate zingah Chhanruanga lam hi lo chhui ta ila, Chhanruanga hun lai tak hian Zahauhoin Halkha an rûn a ni. Zahauho chuan Chhanruanga te nupa chu an that a, an fapa Rorehlova leh a u Zahluani chu naupang te an ni a, Zahauhoin an man ta a. Zahau khua Zathlir lal in-ah a lo awm ta a.

FANAI-HO LAL LO NEIH DAN

Kan sawi tak ang khian Ramthloha an awm lai pawhin Zachhuma hi lal angin an awm tawh chu ni ngeiin a lang a. Mahse an ṭiavai leh tak vek avâng leh Seleiha Luseiho kâra an awm leh rih tak avâng-

in an tâwp leh ta a. Lal an lo neih leh takna tak chu Rorehlova aṭang hian a ni leh ta a ni.

Pakhupa hian fapa pakhat Chhanruanga a hring a. Zahauho nên an indo ṭum khân an man a. Zathlir lal inah a u Zahluani nên an awm a ta. Zathlir lal inah hian an lo seilian ta a ni. Hemi avâng hian a ni, Rorehlova thih hnuah pawh Zahauho hian a lukhâwng an râwn ṭhin ni.

Chhanruanga chuan fapa Rorehlova a hring a, naupangte a la nih laiin a thih san ta a. Zathlir lal inah chuan a awm ta. A rethei êm êm mai ṭhin a, Puan sin tûr leh kawr hâk tûr pawh hi a nei zo lo va, pûm inah hian kelte nên an riak za mai mai ṭhin a. Mahse naupang mak leh danglam tak hi a ni a, a naupan lai aṭang chuan khawlaiah vaivut hian thlêr a siam ṭhin a, a laiah chuan ama in hi a lian bikin a siam ṭhin a. "Ka lal zik" a ti a, a hru chhe leh vek ṭhin a. Mite chuan an tinawmnah si a. "Nang hrep hi va lal suh che" an ti a, a zangah hian an pawt khai zawk zawk ṭhin a, a zang pawh an pawt dâwk vek a ni, an ti.

Mumangte hi a nei ṭhin a, a mangah chuan rawkuai hi an lo phunho ṭhin a, a raw phun chu a lo sâng ber ṭhin a. Hetiang a hmuh thu hi a mah tihretheih nan leh tihnawmnah nan an hmang nasa hle ni pawhin a lang.

Rorehlova hi Zathlir lal ina a awm hun lai hian Sailo-ho hi an lo lal ve tawh reng a. Rorehlova leh Zahluani Zathlir lal ina a awm lai hian an thiang lo sa ei luihtir an tum a, an duh lova, barhluih an tum avângin an tlan chhuak ta a. Rohnaa Sailo

lal inah an awm ta a. Heta ṭang hian Sailo saphunin Kel khâlte an hmang a, Fâ tlumin ro an khawm ta a ni. Rorehlova chu mi ṭawngkam thiam leh ṭhenrual kilkawi thei tak mai mi a lo ni ta a, A lo tlangval ta a, ho hi a nei thei êm êm mai ṭhin a ni. Rohnaa hnena a awmlai chuan, Tlairawn ram a kang ta a. "Rorehlo, Tlairawn ram kang hi i ṭhelh theih chuan Belrawhmual ka siam ang che. Sihthu ram nen an rawn ti ta a. Belrawh mual siam chu lalah kan dah ang che tihna a ni a, zu an in ho va, a ṭhiante chu a pun ta a, anni chuan an va ṭhelhpui a, an ṭhelh mit ta mai a. Tichuan an tiam angin Sihthu ram leh Tlairawn ram chu an pein lalah an siam ta a ni.

Hemi aṭang hian Pakhup Sihthu chu Fanai lal chi an ni ta zel bawk a ni. Heta lala siamtu hi Sailo lal an ni a. Sailo-ho hi thlang an rawn tlak hma pawh khan Kawl ramah an lo lal daih tawh niin a lang, hetiangin hla pawh an nei a ni

Hmanah chuan e, kâwl rêng vai ang kan lalna;
Tiandar lungleng leh Laldanga a ṭap zel e, tlângtluanin, an ti a ni. Tin, Sailo upa zaiah hian hetiangin hla a awm bawk.

Chhawrthlapui leh si-ar ngur pianna,
Vanlung pang kar Aichhung Rodanga pianna,
Sihthupui leh Tlairawn kan tiam e, tiin. Tin, he hla hi Sailo lal hoin Rorehlova hlaa an phuah dạn a ni.

Heta ṭang hian Rorehlova lala siamtu hi Sailo lal ni ngeiin a lang thei bawk a ni. Chumi bakah pawh Rorehlova leh Sailo lal an inkawp chhoh zel aṭang pawh hian hei hi a dik ngeiin a rin theih

bawk a ni. Pawiho phei chuan, "Fanai-ho hian Sailo-sa an phun a ni" an ti hial a. Pawi ni mah se, pawi dan lo ang takin Fanai-ho chuan fapa naupang rokhawmtuah an hmang a. Tin, Sailo-ho tih dan angin "Kelkhal" an hmangin, Kel mei an awrh ta a ni. Kelkhal hi pawiho chuan an hlauh ber leh Pâwihin Lusei an neih duh lohna chhan ber pakhat pawh a ni. Kelkhal hi mi tichhe theiah an ngai a, chu chu an hmang ang tih an hlauh vang a ni.

Sailo-ho rualin Fanai-ho pawh thlang an lo tla ve a. Sailo-hote nen chuan Zawlsei Seleaih hmunah an awm a. Zawlsei aṭang chuan Khawnglungah an phei a, Khawnglung aṭang chuan Bawlte hmunah an awm ta a ni. Lallula Zohmuna a awm laiin Rorehlova chu Bawlte hmunah a awm ta a. An pahniha inkarah hian thu an thlung a, lung an phun a, "Tunhnuah tumah mah bawia inkaih lovah" tiin an intiam ta a ni.

THLANRAWN RAWT THU

Thlanrawn hi pawi khawpui a ni a, anmahni hi mi huaisen leh kawlh tak anmahniho pawh awmkhawm hlei thei lova intihdarh vek an ni a. Lushei ho leh Fanai-ho hnenahte hian chhiah an khawn ṭhin a. Thlanrawnah chuan lal hmingthang tak mai pahnih an awm a, Phunthanga leh Thanchhuma an ni a. Nakinah chuan chhiah atan saingho an ngen ta tlat mai a. Sailo lal Lallula chuan Rorehlova hnenah chuan, "Thlanrawnho hian saingho an ngen leh ta zel si a, kan chelh chuang hlei lovang e, i râwt mai ang," a va ti a. Tichuan Thlanrawn rawt tur chuan an inrem ta a.

Lalluia chuan Thlanrawnho chu a khuaah chuan lo kal a, an ngen ang Saingho pe tur chuan a chah ta a, a tlangvalhote chu an khawthlirah chuan changel kheh var rawn pu ngauh ngauh turin a dah sa vek a. Thanchhuma leh Phunthanga chu an khaw tlangvalte nen chuan chhiahkhawn tur chuan Zohmunah chuan an lo kal ta a. An khua aṭanga lang theiah chuan Zohmun khaw tlangvalte chuan changel kheh var chu an rawn pu ta zut zut mai a. Saw ta saw in saingho tur pawh an rawn put saw, an han ti a. Phunthanga chuan inti thei fahran hian "Ka thu khêl lem hlah e" a han ti a. Lallula chuan Darkhuang an chum ta nghek nghek a. Chuveleh Zohmun tlangval te leh Bawlte tlangvalte chuan an bei ta phut mai a, an that ta chiam mai a, Phunthanga pawh chu an that tel ve a. Thanchhuma erawh chuan, "Ka thu a ni lo, Phunthanga thu vek a ni, a ti ta tlat mai a. Chuvang chuan that lovin an man ta a, kawl an buna Rorehlova sutpuiah an thlung tlat a. An mi thah lute chu salamah an tar tlar tuar mai a, hetiangte hian hlaah an phuah ta ngho nghe a ni.

I Lal lua e, Phunthanga khua tinah chhiah i lawr e;
Sat mai zelah aw e.
Phunthanga'n saingho ngen e, Thanchhuman kawl
Miau muau taka aw e. (pui bun e.
Phunthang ka thah thang zawi maw, Thanchhum
Cherkanga aw e. (kawlpui thang zawi maw,
Kan bawlte khua dem lo u, Thlanrawn thlunglu
Phanpui zur nguai aw e. (kan lamna,
Zokhaw val nam chem ka pai, Mangul ar ang
Rua kuamah aw e. (ka thahna,

Heng hla aṭangte hian Bawlte khua leh Zohmun khua amite hi Thlanrawn rawtah hian an ṭangrual ngei chu niin a lang a. Hetih hun lai vel hi Mizo History ziaktu V.L. Siama chuan A D 1750 vel ni awmin a ziak a ni. (Mizo History by V.L. Siama phek 29-na).

Lallula hian Thlanrawn pawiin an rawn run let leh a hlau ta a, khawthlang lam a pan ta a. Hetia a thlangtla tur hi Rorehlovan Piler thlengin a zu thlah a ni. Tlawng ral thlengin a chhuk thla a. Chutih lai chuan a fapa Vuttaia hi archuam pawm rual lek a la ni a. A archuam pawm chu Mualcheng kiang kawnah chuan a thlah palh ta a, a ṭahpui ta a. Tun thleng hian chu lai kawn chu "Ar ṭah kawn" an ti hlen ta a ni. Hetiang hian Lallula pawi ral hlau chuan hla a phuah ta a.

Hrum sawm pui khi tu chawi mahin an zo lo,
Lampui kalna a sei lua e, Tlawng ralah tiin.

Darlung thlengin a chhuk a, Darlung lal chuan, "Pawi ral hlaua hei leh chen lo tlan chu kan ṭangrual tur alawm" tiin a lo chelh ta a. Darlung velah chuan a awm ta a ni. Hreichuk khuaah a thi ta niin an sawi.

Rorehlova erawh chu a tlan ve ta chuang lova, chuvang chuan Sailo-ho hian Thanrawn rawt chungchang thuah hian Fanai-ho chuan an bum angah hial an ngai ta a, heti hian hla an phuah a.

Ka chhak Fanaiin min bum, Lungzarh, Thlantlang, sun thla hring,
Falam chhiah bawihah an kai e, hmar tlangah.
Sappui bawi kai ve u,
Lal Hrangphungpa, Lal Vantawng,
Bengkhuai, Vansang, Seipui sawmthla iar iar e.

Mahse Rorehlova pawh hi eng chen emaw chu thlang a tla thla ve tho va. Bawlte aṭangin Leng kiang Bettlu kawnah a chhuak a, chuta ṭangin Chherhlunah, Cherhlun aṭangin Zobawkah, chuta ṭangin Dawnah. Dawna an awm lai chuan tlang bawk pahnih an luah a, chi an va in dil ṭhin a "Bai nan chi min pe teh u" an va ti ṭhin a, chuvangin chumi tlang chu "Baiøhi tlang" an ti nghe nghe a ni. Chutiang bawkin he lai kiangah hian Tawlthliahi, Aithangvunga (Rorehlava Fapa upa ber) nupui hova lui kalna ṭhin a awm a. Tun thleng hian 'Tawli lui' tiin a kiang vel Ralvawng leh Dawnte chuan an la ko ṭhin a ni. Chuta ṭang chuan Daite kiang Phailengah an chho va; heta ṭang hian Rorehlova fapa, Khawtindala chu Khuanghlumah a chhova, Rorehlova erawh chu Hrangvunga Lungrangah a chho va; chuta ṭangin Pilerah a awm ta a ni.

CHAWNGTUI TEH THU

Thangluah hi thlangtla hmasate an ni a. Khawchhak Tiau kam Chawngtui an tihah hian an awm a. Pawiho hian an run a, an sialte an lak sak a, an ṭeh tak hnuah chuan Phunchawng zawl chhuahah khawthar an siam leh a. An lung a leng em em mai a, hla an phuah ta hial a.

Thar khua kan sat Phunchawng zawl chhuahah,
Chawngtui pualva la han ngai ing e. tiin.

Tin, an ṭeh dawn chuan hetiangin chai hla an phuah bawk a ni –

Hmunsawm ro lian pai ang ka dang zo lo,
Kan chang sialin Tiau pui dung a [illegible]
Sanghal hriamsen thlang lenkawl a khum,
[illegible]

LUAPA RUN

Thlantlâng lal Vannghina khan Luapa khuaah Ngunzingi nupui pakhat a nei a. Luapa khuaa Zathang miin a lo tihmingchhe ta a. Chumi thu zuk sawi tur chuan a kal ta a. Lal upa inah a zuk thleng ta a, Zu an lo zûk a. Zathang mi nen chuan an inhnial thiam ta lo a. Zathang mi chuan, Leinghina nge i nih ? Vannghina i nih ka hre lo a che, a ti ta a. Zu an khâwn a, an tlâk a, khami an leih lehna tur bela tui an dah chuan Thlantlang Lal, Vannghına chu a leih ta vak mai a. A thlen in pa leh an lal chuan a thinrim an hlau a. Lalpa, thinrim suh aw, thinrim suh aw, an ti a. Ni e, Leinghina ka nih leh Vannghina ka nih chu thla a lo lian ang a, in hre mai ang, a ti ta a. Amah lah chu a huh vek si a, a thlen in pa chuan Thûla a Chawngkâkpuan a va phawrh a, Lalpa, a huh vek si a, sin rawh a ti a. Nimahsela, a sin duh ta tlat lo a, huh chung chung chuan a tlaivâr ta zak mai a ni.

A tuk zingah chuan, a thlen in pa hnenah in khuaah hian Thlahleinga zanah kan lo lut dawn a, kawtchhuaha silai a rik veleh chu mi kha mi chu ka ni ngei a, tiin i hming i rawn chhal ang a, vaibel i zu ang a, Luhkaah i lo chhuak dawn nia, a ti ta a, chuti lo chuan kan tlangvalten an hai palh ang che a ti a.

Ti hian Thlantlang, kan khaw lama kal lovin Fanâi ka unaupa inah ka kal hmasa ang, a ti a. Tichuan a Fanâi unaupa Rorehlova hnenah a kal ta a. Luapaa an lo tih dan zawng zawng chu kimchang takin a hrilh vek a. Luapa rûn chu thlahleinga zan chuan an titlu ta a ni, inhrilh leh ngai tawh lovin

Thlantlangah chuan a hawng ta a. Luapa a an lo tih dan zawng zawngte leh Fanâite nen inlungruala rûn an tum dan zawng zawng kimchang takin a hrilh hlawm a. Thlahleinga zân chuan Luapa khua chu an rûn ta a ni.

Tin, Zathang pa pawh kha an tihlum a, Ngunzingi pawh kha salah an man a, a kut hnung an khirh a, an hruai ta a ni. Hautheng lamah an kalpui ta a. Khua an luh dawn apiangin tlâng an tlir a, Hautheng upa ho chuan Ngunzingi kha, nangmah rimnam phiangsen avang hian maw, Kawlhâwk lu ṭha leh Vapual lu ṭha an lo lâk ni, an ti a, an mi thah lute chu an zût an zût a. Tichuan Thlantlangah chuan an lût leh ta a ni. Luapa rûna sala an man ta kha heng laiahte pawh tun thlengin hmuh turin an la awm.

VUTA CHHAK NAWR LEH HUALNGO RUN THU

Lallula thih hnu chuan a fa tlum ber Vuttaia a lo lal ta a, chhak lam a nawr ṭan ve ta a. Arte aṭangin Hualtu-ah a chhova, heta a awm lai hian a lo hmingthang ta êm êm a. Zadeng lal tam tak a titlawm a, hmarho a hnawt darh bawk a. Mawmrang tlang panga hmar pasalṭha awmte chu Vanapa hovin an that nghe nghe a ni.

Hetih lai hian Laltheri pa Lalsavunga hi Tlungvelah a awm a, lal huaisen tak a nih avangin a pu Lallula pawi ral hlauva Tlawng ral hial a kai tak avangin an hla phuah -

Hrumsawm pui khi tu chawi mahin an zo lo,
Lampui kaina a sei lua e,
Tlawng ralah.

tih an sa ṭhin chu a vei ta êm êm mai a. Lalsavunga chu Tawi tlang hmar lamah a kal thung a. Mahse vanduai thlak takin Lalsavunga chu a thi ta a. A fapa Vanhnuailianan a thlak ta a. Vanhnuailiana lam hi chhui lovin, Vuta lam hi chhui zawk i la.

Hetih lai hian Hualngo lal Kaphleia fapa chuan khi lai ram ruak khi rawn zuanin Sialhawk-ah khawper nei tham hialin an lo awm hman tawh a. Vuttaia chu, "Lo chho tawh suh," an lo ti tlat mai a, Vuta a zam ta a, Fanai lal Rorehlova Pilera awm chu a va râwn ta a ni Tichuan Vuta chuan, "Hei ka pa, chhak nawr zel ka tum a, mahse Hualngo lal Kaphleia faten 'lo chho tawh suh," an ti ta tlat mai a, min ṭanpui thei ang em"? a va ti ta a. Rorehlova chuan "A tu lam mah mah ṭan kà tum lova" tiin a lo chhang ta khauh mai a, mahse Vuta a beidawng duh chuang lova, a va be nawn leh a, a va biak vawi hnihnaah chuan, "Ka pa, chuti mai tur em ni, Bawltea in awm lai Thlanrawn in rawt dawn khan ka pa nen thu inthlung a. "A tu lam mah mah bâwiha in kaih lovah" in ti a ni a, Lungte hial pawh in phum a; tunah kei mi phatsan ang maw," a ti ta a. Chutah Rorehlova chuan, "Ka fapa, phatsan che ka tum awzawng love, kan ṭangkai tham awm lo em e, ka ti mai a ni," a ti ta a.

Chutia an inbiak thawm chu Hualngo lalte khan an lo hre leh ta a. "Kan pawite pakhat Rorehlova avangin maw, an theih chin chu an hre mai ang. Van khi kan do pawng zawk zawk mai ang," an ti a, ṭan an la ta a. Chu chu Rorehlovan a han hriat let leh chuan a thin a rim ta hle mai a, Vuta hnenah chuan, "Ka fapa, i ṭhusawi kha i ti tak tak em

ni," a han ti a. Vuta chuan, "Ti tak tak e," a ti a. A nih, nangin a khawper khi i tum thei ang em?" Rorehlova chuan a han ti ta zawk mah a, Vuta chuan, "Thei ang chu," a ti a. "A nih leh, thlahleinga zan takin i bei ang, an in leh buh in zawng zawng hal sak vek ila, ding chhuak thei lovin i siam law law ang," an ti a.

Rorehlova chuan a fapa upa ber Aithangvunga nupuia pa, Sanghleia, Lungzarh lal a han pun ta a. Thlahleinga zan chu a lo thleng a, Rorehlova leh Sanghleia chuan Hualngo khawpui, Sialkhawk chu an bei a, Vutan an khawper a bei nghal bawk a. An lal an thah sak a, an in leh buh in zawng zawng an halsak ta vut vut mai bawk a. Tichuan Hualngoho chu Tiau ral lamah an tlanchhe chho leh ta a ni.

Hetiang hian Sailo lal Lallula nena an thuthlun kha a fapa chhanah pawh Fanai lal Rorehlova chuan a la bawhzui zel a ni.

CHHIM LEH HMAR INDO

Vuta chuan Buanhmuna kai nghâl a tum ta a, bâwkte khawh tûrin bante pawh a sawh tawh a. Mahse chhim lam lai Lalpuithangan a han kai kalh a. Vuta chu a thin a rim ta hle mai a, han beih nghâl mai a tum a. Mahse Lalpuithanga chuan a lo tuar ngam lo va, Chengte-ah a lêt leh ta a. Hlain an phuah el zui ta a.

Buanhmun pai ang pawm tawh hnu,
Chengte-ah lâm ang lêt e,
Lalpuithanglema, tiin.

Lalpuithanga chuan a haw ta êm êm mai a, rorchang a zawng ṭan ta a. Lalsavunga in hrang ta, Thawmvunga, tlang chang lo chu Vuta khuaah chuan a awm ve a. Sailoho hi an lo fing a, hetih lai hian thah thiang lovah an lo insiam tawh a, indo pawhin pûmah an tlân lût ṭhin a ni. Lalpuithanga khua ami chu Vuta khuaah chuan pêm tur an awm a. Chumi pêm han hruai tûra han kalte chuan Thawmvunga silai chu an pu chho a. Lalpuithanga chuan a lo hrênsak ta a. Thawmvunga chuan, "Ka pu Vut, nang zawng thah thiang lo i nih hi; Lalpuithanga pêm hruaite khan ka silai an han put a, a tang ta a, min han lak pui teh," tiin a sâwm ta a.

An han kal ta a, Lalpuithanga chuan an lo kal dâwn tih a hriatin a khuate chu a lo hrilhru lâwk diam a, Vuttaia chu lalin a hau ang a, a huat phawt chuan thingfaka vuak vak mai tur a ni, a ti a. Lalpuithanga inah chuan Zu an in ta a. Lalpuithanga khuate chuan thingfak an thut vek a; Lalpuithanga chuan

"Buanhmun pai pawm tawh hnu,
Chengte-ah lam ang let e,
Lalpuithang lem a, in ti maw Vutdul," a han ti a.

Vuttaia chu a zam deuh a ni ang, "Lalpuithang lema kan ti hlei nem, Lalpuithang lenna kan ti a lawm," a han ti a. Thawmvunga chuan a tuar ta lo va, a pu Vuta chu a zam deuh niin a hria a, "Ka pu Vut, ka han lam teh ang aw, khawnge ka kawlhnam nen lo chuan ka lam thei lo ve. 'Lalpuithang lenna' kan ti hlei nem, 'Lalpuithang lema kan ti a nih kha, a lema lema,' a han ti a. A kawlhnam vai chuan a han lam ta a, an sam chhawn leng chu

a chhawk ta ṭhawt ṭhawt mar a; pa lian leh pa te an ṭun rual ta suau suau mai a ni. A lam ṭhei zel a, a banglaia darkhuang an khai chu a han sat thla a, banglai lera silai an dah chu a han pawt thla nghal a. Lalpuithanga khuate chuan silai chu an rawn man a. Thawmvunga chuan "thlah rawh u" a han ti a, an thlah duh loh avangin an kut chu mauchang thimin a han thim ta ṭhawt ṭhawt mai a. Silai chu a pu a, a chhuak ta a. An mual liam tur chu Lalpuithanga khuate chuan an rawn kap zui a, mahse an kap fuh lova. Silai rik takah chuan indo puan tluk a ni nghal ta mai a ni. Hun rei tak chhung an indova. chhim lam lal dangte khan Lalpuithanga chu an pui a, Hmarlam lalten Vuttaia an pui bawk a, a ram pum indo a chhuak ta a ni.

Lalpuithangan lallai zai vawr e, sahni lo tiam u,
Sahni lo tiam la, Laibang kim thlang uamin,
Chhimtlang lu ngen e.
Chhimtu khum khum ula, Hmartu khum khum ula,
Lallai duh vang.
Lallai duh vangin e, Buanhmun Lalnguauva pa,
Lallai sang tual tual.

LALVUNGA SIALHMUR LAL AN RUN THU

Vuttaia fapate zing ami Lalvunga chu Sialhmurah a lal a. Chutia Chhim leh Hmar indo a lo nih tak chuan chhim pasaltha Chawngbawla hovin Sialhmur chu an va run ta a. Khaw hrang hrang tlangval

infin an ni a, hriat pawh an in hre chiang lo nghe nghe a. Sialhmur khaw pasaltha Nghatebaka an tih chu luia a kal hlan a lo ni hlauh va, a lo haw chu a thinrim ta êm êm mai a. "Ka nghate bak hlana ka nupui fanaute in lo suasam" tiin a um ta a. Chawngbawla hote chu an tlan ta a. A bula tlan tlangval pakhat chuan "Thiana vawiin ni anga Chawngbawla kan ngaih chu maw" a han ti a. Chawngbawla chuan "Nauva, tlan teh mai, vawiin ni chuan Chawngbawla pawh a Bawl thei lo a nih hi" a ti a. Mi huaisen tih takah, remchang a mel ran a. kawng sirah a peng zauh va, thingbul phen atangin Nghatebaka chu a lo kap thlu ta a ni. Chuta tang chuan Vuta chuan hun remchang a melh ve leh ran mai a.

KHAWNGLUNG RUN

Chutih lai chuan Rorehlova fa tlum ber Khawtindala, Pu Pawta an tih mai thin chu, Khuanghlumah zathum khuain a awm a. Tin, Khawnglungah khaw lian leh ropui tak neiin Thuama a lal bawk a. Khawnglung hi an hausain an hnianghnar a, chawng leh lâm an uar êm êm bawk a. Chutia Sailo leh Sailoho inkara Fanai lal lo tlazep chu an ngaimawh a, Kawlhawk lal Savungan run a rawt ta a. Nakinah chuan Kawlhawk lal chu Khuanghlumah chuan a va kai ta a. Khawtindala tuibur ka theh ang a, chu veleh in man dawn nia," tiin a hote chu a hrilh ta a. Nimahsela Khawtindala chuan tuibur a theh khalh ta a, remchang a hmu thei lo a ni ang chu, Khawtindala u thi tawh Aithangvunga nupui Tial-

tlantawli, Lungzarh lal fanu, Khawtindala hnena la awm chu an man ta a. Lungzarh chu chhungkai chuan khaw ropui leh mi kawihsen tak tak awm-khawmna a ni a. Nakinah chuan Lungzarh khaw chhuak zel Mizorama an rawn awmdan chu kan la chhui leh ang a.

Tunhmaa an thuthlung kha hre rengin Khaw-tindala chuan Vuta hnenah a han thlen ta a. Vuta chuan, Engatinge, an huatthute in sawi em ni?" a lo ti a. Khawtindala chuan, "Engmah an huatthu kan sawi ka hre lo, keimah mi man tuma lo kal zawk an niin an sawi nghe nghe a, mahse remchang an hmu lo a ni ang chu, ka u nupui hi min lakaak ta a ni," a ti a. Vuta chuan, "Chuti anih chuan a pa, Lungzarh lal hnenah chuan han kal la, han sawi vek rawh," a ti ta a. A Fapa Lalvunga khua Sialhmur kha chhim lam miten an lo va run tawh avang khan remchang en renga awm a lo ni bawk a, Vuta chu a vir vel ta vat a.

Khawtindala chu Lungzarhah chuan a han kal ta a, thil awmdan zawng zawng chu a han sawi ta a. Lungzarh lal chuan Vuta zawh ang chiah bawk khan, "Engatinge, an huatthute in sawi em ni," a lo ti ve leh a. Khawtindala chuan Vuta hnena a sawi ang bawk khan a sawi ve leh a. Lungzarh lalpa chuan a pasalthate chu a han hrilh ta a, thil awm-dan zawng chu a han hrilh ta a. An han hriat chuan amah ai mah chuan a pasalthate chuan an lo lungtpui ta zawk a. Khawnglung run tur chuan an ke ta zak mai a ni.

Tichuan Vuta leh Lungzarh lal leh Khawtindala chuan Khawnglung run chu an phiar ru ta a.

Khawnglungah khan Fanai in nga an awm ve a. Chungte chu an kheuh ru a, "Chhuak vek rawh u, Khawnglung hi nasa takin ka run dawn e," an ti a. Anni chu an chhuak ta vek a. Thuama hi an phiar vellai hian a lo thi hman tawh a, a fate Lalhleia leh a nu chauh an awm tawh a.

Khawnglung khua chu kulhin a hungsa ang mai hian ramchhiain a hual vek a, kawtchhuah kal mai theihna tur chu khan hnih chauh a awm a, chung kawtchhuah leh lam leh lamah chuan ral an veng tlat a. Han run pawh chu a khirh khan êm êm a. Vuta hote leh Khatindala khuate chu Lungzarh ho nen chuan an thawk ta a. Tuichang kamah an chawl ta hmur mai a. Tahchuan Vuta chuan hotu chan a chang ta a. "Khai aw le, Lungzarh pasalṭhate hi englai muhin in tlan tih kan hre ngai lo. Keini pawh kan zam lo ve. Kan ute nupui mantu chu i han nuai sawm vek teh ang aw le," a ti a, an thawk chho ta a.

Fanai chhûng an kheuh chhuahte khân remchâng an lo hria a, khâm pang hmun khatah hian ar lei an lo dawh a. Chuta ṭang chuan hruiin an uai kai ta vek a. "Zawlbuk bei, in che hmasa ber ang" tiin Vuta chuan ral a rel a. Khawnglungho chu inring hek lo, Zawlbuk pawmpual khatin silai an chhuang sa a, tlangvâlho chu thingnawi tâlin an zu dêng tho ta a, "Khawnglung tlangvâlin thawh inhai a lâwm le, tho rawh u" an zuk ti ta a. An kâp ta chiam mai a, zawlbuk hnuaiah chuan thisen a luang ta ngut ngut mai a. A theih ang angin Khawnglungho pawh chu an ṭang ve a, mahse an

chawng men-kham muttui lai tak a lo ni bawk a, tun vak ngaihna an hre lo a ni ber e. Group thumah Lusei, Fanai leh Pawih Group-ah an inthen a.

Tichuan Lal in thleng hmasa ber Fanaiho Group chu an lo kal ta a. Lalhleia te nufa kha pûmah an lo tlân lut tawh a. Man an va tum a, mahse Lalhleia nu chuan, "Lalhleia nu ka ni e" a lo ti thuai a. Fanaiho chu Sailoho nêna lo inkawp reng an nih avângin Sailo lal pûm in-a lût tawh chu an man duh ta lo va, an kalsan leh ta mai a. Sailo lal Vuta khuate an lo thawk ve leh a, man an han tum a. "Lalhleia nu ka ni e," a lo ti leh a. Anni pawh chuan an kalsan ve leh mai a. Pawiho Group Lungzarh pasaltha ho kha an lo thleng ve leh a, Lalhleia nu chuan, "Lalhleia nu ka ni e, a lo ti leh a. "Lalnu man tumin alâwm hei leh chen kan lo kal" an ti ta mai a, an hnûk chhuak ta dâwr dâwr mai a. Khawlaiah chuan uisen râwl nên inkahna silai ri kârah an kal chhuahpui ta a ni.

Chutia an rûn zo chu an han inhâwrkhâwm ta a. Vuta chuan Sailo lal meuh han man chu a rilru a na deuh a ni ang chu "Lalhleia te nufa hi Len (Lentlâng) êm chu liampui lo ula, ka hnênah awm sela" a han ti a. Mahse pawi pasaltha mantu chuan, "Vutdûl, ka sal man chungah thu i nei ang maw, i paw ka khei ang e," a ti ta mai a Vuta chuan, "Anih le, inthe thu le," a ti ta a. Khatia Vutan an thlavang a lo hauh tak siah chuan a rilru a na lutuk ang e, an ti a. "Anih leh a fa hi nangin awmpui la, keinin a nu kan hâwn ang e," an ti ta a. Lalhleia chu a puitlin thlengin Vuta hnênah a awm ta a ni. A nu pawh chu a han tlân leh tho va,

a mantu pa kha, "Kawtchhuahah min zu thlah rawh," an ti a, tahchuan an that a, an tlân haw ta a; "Kawlpui ka khêng thla," an ti a ni:

Hetia Khawnglung khua hi an sawisak nasat êm avângin Hmâr lam lal chuan chak zawkah an inngai ta a. Mahse Khawnglung rûn tute hi Vuta khuate chauh an ni lo va, Fanaiho leh Lungzarhhote nên an ni a. Khawnglungho pawhin hetiangin hla an phuah nghe nghe a ni.

Hrum sâwm lo lian pal ang ka dang zo lo.
Khawnglung naufa lêngl ai châwnbânah an kai e,"

tiin. Hemi aṭang hian chhim lam Sailo lalte leh Fanai lalte inkârah chuan inngeih lohna a kal ch'ho ta zêl a. Chu inngeih lohna chuan Zadiaka leh Lalsailova Lunglêng tlâng inchuh thlengin District Council lo awm taka lal ban thleng khân a awh chho a. Chu chu a hnu lamah hian kan la chhui zui leh ang a.

Khawnglung rûnah hian Lungzarhho hian sal man an ngah êm êm ni âwmin an sawi a. Mizo thawnthu hmingthang tak pakhat Chala leh Thanghniangi pawh hi Khawnglung rûn aṭanga lo chhuak a ni. Thangi hi Lungzarhho chuan an man ta daih mai a, Chala lunglêng chu a awm hleih theih ta lo va, amah chuan a rûkin Thangi lam tur chuan Phai ramah a kal ta a. Thangi chu amah chauh hian a lo feh a, a lunglêng chu ti hian a lo zai a.

"Ka lungdi khân min lo ngai maw, min la hawi ve maw tiin. Chalan a hla sak chu a han hriat chuan hla bawkin ti hian a han chhâng ve ta a.

"Ka la ngai che, ka la hawi ve che,
Ka rawn zawng che, mi tukram lovah" tiin

Vau atang chuan a zuang chhuak nghâl a. Thangi chu a hruai a, a hawpui ta vang vang mai a ni. Chalan Thangi a han lam lehna tak hi, Pawih-in tiâng an biak ni a lo ni kher a. Thangi hi amah chauh hian lo lamah a lo feh a ni.

An hawn kawngah chuan Tiau lui a lo lian êm êm mai a. Chala chuan, "Min pawm tlat la, ka hleuh ang e," a ti a. Thangi chuan a pawm chu a thlah palh a, tuiah a tla ta a. Chala chuan a chhan hleih theih tak loh avângin, hrilhhai tak leh lungngai êm êmin a chhuak a, a haw ta a. In a han thlen chuan zu an lo zuk a. Mahse a in thei hauh lo mai a. Hlain hetiang hian a phuah ta hial a.

"Ka lungdi e, Tiau lui a chan chuan,
Chawltui ning zu ka dawn thiam lo ve" tiin.

Tin, tun hma lam chuan zawlbukah hian awkpaka (Zawlbuk atanga chhuah theihna) an nei ngai lo va. Khawnglung tlangval ho zawlbuka riakte chuan chhuahna an neih loh avanga an tuarzia chu hrilhfak a lo ni ta a. Chumi atang chuan Zawlbukah hian awkpaka an siam ta ziah a ni.

Khawnglung run hi a ropui leh rapthlak ang ngeiin Mizo History-a thil pawimawh leh hrin chhuah eng engemaw nei tham a lo ni hial reng a ni. Pawiho ina Chala leh Thangi hla an sawi dan.

Thangi – "Tuahpuia u, Tuahtinlala u,
Khawilai an hian min han ngai ve maw"

Chala – "Ka ngai ber che, ka zui lai Siali,
Ka rawn zawng zel che, mi tukram lovah"

KHAWNGLUNG RUN HNUA FANAI KAL ZEL DAN

Kan sawi tawh ang khian Khawnglung rûnah hian Vuta khuate leh Lungzarh pasalṭhate leh Fanai hote an ṭang tlang kha a ni a. Vuta hote leh Lungzarh hote an han ṭin tak hnu khan Khawtindala khuate chu Khuanghlumah khan an awm a nuam ta lo va. Keltanah kai an tum a, bawk an khawh a; mahse, chhim lam lalte khan an kai khalh leh ta a. Tichuan Fanai ho chu tâng ang maiin Khuanghlumah chuan Sailo ho karah chuan an awm ta a. Chutia an awm chu hmar lam lal ropui tak mai Vanhnuailiana, Tualte vanglai in 1700 lai neitu chuan a rawn hruai chhuak ta a; silai 30 an rawn pu a, chutih lai hun chuan silai 30 ken chu tam tak a ni. Rorehlova leh Lallula inkara thuthlung kha an la hre rengin an chhunzawm lehna a ni. Tichuan Mualcheng khi an hel nuai a, tahchuan Khawtindala hote chu an awm ta a, Vanhnuailiana chuan buhte pawh a pe vek a. Mualchenga an awm lai hian Aithangvunga fapa Dokhama, Fanai mi huaisen tak mai sai hliam chu Vuta fapa, Lalvunga khuaten an lo tlak khalh a, a sa an la chan a. Dokhama chuan, "Engtiziange kan sa min lo tlak khalh chu le, in rilte hi fei hmawrah ka zem lek luk mai tur a nia," a ti a, a chhuhsak ta a, chumi hmun chu "Sailulâk" an ti ta nghe nghe a ni.

Khawtindala te chu Mualcheng aṭang chuan Hlingvawm lamah an chho a, Hlingvawm a an awm lai hian an Sai sa inchuh kha kût lai a ni a, chuvangin Saikuti hmingah pawh hian Saikuti an sa ta a ni. Thingsaiah an lo phei zel a. Thingsaiah chuan an awm khawm ta rih a. Tichuan Thingsaia

an awm lai chuan Kualsawia fapa Nochhuma nupui tur an zawng ta a. Ngun takin an ngaihtuah a, rilru sei takin hun kal tawhte ngaihtuah chung leh hmalam hun zel tur dawn velin an ngaihtuah a.

Fanai ho hi Pawiho nena bulbal taka lo awm ṭhin, do an neih pawha ṭangtlang zel ṭhin an lo ni tawh a. Tin, Pawiho (Thlantlangho) hi a tam pawh an tamin an huaisen bawk, nakin hun han thlir pawhin bul leh bala in siam ngheh deuh deuh zel hi hmelma leh do neihte lakah pawh ṭanpuitu ṭha ni zel turin an ngai bawk a. Chuvangin thlanthlang lal Zahuata fanu Darbilhi hi Nochhuma nupuiah chuan nei ngei ila a ṭha ber ang an ti ta a. Palai an tir a, an han be ta a ni.

Nochhuma nupui atana an han hruai chuan Thingsai an rawn thlen ta a. Darbilhi chu a thlen in aṭanga Nochhuma ina a lawi tur chu a chhung ten kawngtluanin puan an phah a, chung puan an phah chungah chuan Darbilhi chu a kal zel a. A kal san apiang chu Nochhuma chhungte chuan an lo hlip ve zel a. An puan hlihte chu an nei nghal zel a, Puan pawh Darbilhi te chhung hian an phah tam ngiang awm e. Heng puan phah hi puan pâr kai an ti a. Darbilhi pa Zahuata, Thlantlang lal hi mi ropui leh hausa kai. khua leh tui ngah tak a ni reng a. A pasalṭhate an huaiin an tam tham bawk a, Sailo lalte pawhin Thlantlang lal an han run thu hi hriat a ni lo. Vanduia hian Bungkhua a run a, chumi hnuin Falam a run leh a, ani pawh hian Thlantlang a run thu kan hre lo.

Hetih lai hian Saikuti hlaphuah thiam tak mai a awm a, Sailo Rolura thlahte ti hian hlain a phuah ta a.

"Piallei thuah riat tlangah zuk thlir ila,
Rolura chawi lal ruma lian e," tiin.

An lalnu Darbilhi chuan "Rolura thlahte kan va chawimawi nasa awm ve" a ti a. Saikuti chuan a pi Darbilhi chu lawm lovin a hria a, ti hian hlain a han ti leh a

"Saikhaw tlangah lallai a zing dawn e;
Chhimthlang naufa banah kai i, kan runpui mawiin."
Tichuan Darbilhi chu a lawm ta êm êm a, an Kawl puan tial, thul ami ava phawrh a Saikuti chu ava pe a. puan chuan a khuh ta thawk a Saikuti chuan hlain ti hian an phuah leh a.

"Kawlngo angin ka chang ka zar ange.
Lallianbuk mu i kawla bilhpuan a tial min hlan e" tiin.

Thingsai atanga Muallianpui ram ruak ngaw darh mai chu a han thlir a, Saikuti chuan ti hian a han phuah ta a

Ka han thlira Muallianpui khan tlang a dum dur e,
Than duh val zawng lal lai chhawn nen kai nan a tha e," tiin.

Chu hla chuan mi rilru a chawk phur a, tichuan Muallianpui kai an rel ta a; Zuangva bawkah Nochhuma hovin in 30 an kai ta a, heta an awm hi Lakhei ho khan an rawn run ta a, "Zuangva bawk run," kan tih tak hi a ni.

Khawtindala te chu Lunglenga 'Pawta hmun' an tih takah hian an kai chhova; in 300 laiin an awm a ni awm e. Chuta ṭangin Thingsaiah bawk an chho

leh a; Thingsai aṭang hian Zahau remna thu pawh an buatsaih a ni.

Pu Nochhuma chu Zuangva bâwk aṭang chuan Muallianpuiah Thingsaiho nen an kai a, Lakherin an run avang chuan a thinrim em em mai a. Darzovah ka kai ang a, tichuan Lakher (Zo)-ah chhawn ka zawng ang, a ti a. Tichuan Darzo lamah chuan a kai ta a ni.

Darzo khua hi a hming lo chhuahna chhan chu hetiang hi a ni: Tunhmaa Darzo tih a awm hma chuan hruipui a tam em avangin 'Hruipui zo' te an ti mai ṭhina. Chhimlam mi Zahrawka ho ramchhuakin Darzo khaw hmun hmar lam, tuna Vatea lui an tih hnarah hian sai tluangah darbu an chhar a; chuta ṭang chuan Darzo an ti ta a ni.

THANGHLIANGA RAWT THU

Ziaktu ṭhenkhat chuan Thlanrâwt râwt leh Thanghlianga râwt hi an sawi pawlh ṭhin a, mahse hun hran daih ami a ni a. Thanghlianga râwt hi chu vailen hma lawk kha a ni tawh a, a mah hi pasalṭha hmingthang, Halkha lal a ni a. A ralrel aw ri chu 'Ramar dawk daw lâk ang lauh lauh a ni, an ti ṭhin. A huaisen êm avângin Thlanrawn rawt hnu daih tawhah khân a hovin Luseiho hnênah chuan chhiah an zuk khawn hran leh ta a. Luseiho chuan an lo hlau si a, chhiah chu an khawn hlawhtling thei leh ta hle mai a, chutianga a kal vêlnaah chuan Lungmawi khaw pasalṭha Kawlkawlh-a nu leh pa pawh a thahsak a, chhiah a rawn khawn

nawn leh chuan Kawlkawlha hnênah chuan, "Kawlkawlh na nu thattu keimah si, na pa thattu keimah si, sawntlung pawnga vakul chang nên kan her liau kha, na nghâl maw," a han ti ṭhin a. Kawlkawlha chuan, "Ka hre hlei nem mawle," a ti nem duai duai ṭhin a, Chutia chhiah a khawn kum tin mai tak avang chuan Luseiho chuan rawt dan tûr an ngaihtuah leh ta a. Kawlkawlha chu 'Hei i nu leh pa thattu a ni a, i tum ngam ang em?' an ti a. Kawlkawlha chuan "Tum ngam ang, a ti ta a.

Heta rawt an tum hian Thanghlianga hian a hote a hruai tam vak lova, sa tui hawpah a fapa naupang tê a hruai ve a. An kal dâwn chuan a nupuiin hruai a phal lova. "Ral lakah i hloh paḷh ang nge," a ti tlat a. Mahse Thanghlianga chuan, "Pawpiin a note a thlauh ngai em ni?" a ti a. Lungmawi khua chuan Thanghlianga chu zu an zûk a. a rûkin an silai bengthlengah chuan tui an chhâk huh vek a. An han mu kha Kawlkawlha chuan Thanghlianga mutna kha a chhinchiah ta khiau a, dawhthleng lukhama mu hi a ni a. Mahse a lum êm mai tiin a kianga mu chu a puan sin lai chu a thuah a, kawmchârah a lo insawn daih mai a. An mu reh ta ang maw tih chuan Kawlkawlha chu a tho va, a vuak tâk vak mai a. Thanghlianga "Keimah Kawlkawlha ka nih hi i hria em," a han ti a. Chuveleh Thanghlianga chu kawmchâra a mu chu a thova, "Keimah Thanghlianga vanhnuaithanga ka thi ngai love," tih pah chuan kawmchâr tukverhah a zuang chhuak a. A hrênah an man zui a, a hren chu a chat hmawk a. A vânneihzia chu a zu zuangthla kha Sêr bukah a zuangthla a, mahse

serhling pakhat mahin a chhun lo a ni an ti. A ral tlâng aṭang chuan a rawn au va, "That hlah u, that hlah u, meithal na duh maw, chhawn lian g lung ra duh maw," a rawn ti a. Chu, a fapa a la awm a nih dâwn chu tiin mei an han chhêm êng a. A fapa Hrantlinga chu khumhnuaiah a lo tawm a, feiin an vit rak ta tuar tuar mai a. Thanghliang, i fapa-in sa tuihâng a la hawp kham lo, lo nghâk rawh," an han tiel a, an chhun hlum ta a.

A han haw chu a nupui chuan, Thanghliang, khawiah nge i fapa chu," a lo ti a. Ralin an that a ti a, A nupui thinrim chuan a puanfên chung ber chu a hlip a, "Pawpi-in a no a thlauh ngai lo i ti a ni lawm ni" tih pah chuan a puanfen chuan a hêm tal ṭhuai thuai mai a. I fapa phuba i lâk hma chuan ka bulah i mu thei tawh lovang," a ti a. A fapa sûnna hla chu ti hian a sa ṭhin a.

'Ka fapa Hrangtling an thah e, khuazal-rawl ai mawh duhte, duhte' tiin a ṭap lam der der ṭhin a.

Thanghlianga chu phuba la tur chuan a chhuak thla ta a. Mahse chumi ṭum chuan a hlawhchham a, Sele ki ṭha tak mai a rawn kap a, tlang a rawn tlir a, milu a rawn hawn loh avang chuan a nupui chu a la lungawi chuang lo va, a puanfen chuan a lo hem leh ṭhuai ṭhuai mai a. A tum hnihnaah chuan Thanghlianga chuan an khaw pasalṭha Taikulha a hruai ta a, chumi ṭum chuan phuba chu an zu la ta a, milu an rawn hawn tak avangin a nupui pawh chu a lungawi ta a, ti hian a ti ta a ni —

"Thanghliang thi thei lo ve,
Taikulh vanhnuaithang,
Ai maw, duh te, duhte."

Thanghlianga khan a silai kha a tlansan a, silai seipui mai, awlan aia lian "Parangpa" an tih mai hi a ni a. A silai enkawl ngunzia an sawinaah chuan a tun dawn pawh hian hnah a dak ziah a ni an ti thin. Chu chu Thiltlang lalin a nei a. Hruipui lal fanu Chhimtawni nupuiah an neih ṭumin Thanghlianga silai chu manah an pe a ni. 1935-a silai hmuh tura ka kal tumin, "Hei hi Thanghlianga silai a nih hi" an ti a Lunglei pisa tualah kan en lai lai hlawm a ni.

A fapa pumṭek (thi tial bial lian pui pui) chu Thiltlang lal chuan a kawl reng a; a upa Chawngberha leh Chawngkhara zuar turin an chhuak a. S. Vanlaiphai an thlenpui a, mahse "Pawih lal thi a ni a, an duh ngawt ang, amaherawhchu in fimkhur loh chuan damin in chhuak lo palh ang e," tiin S. Vanlaiphaia Saituma patcn an lo hrilh a. Kal zel ngam lovin an hawpui leh ta a ni. A zuartu Pu Chawngkhara ka aṭang ngeia heng thute hi ka dawn a ni.

PHUNHNAWMA CHANCHIN

Phunhnawma hi Tlangchhan hnam a ni a, Halkha bul Kuhchhah khua a ni a, mi ramvachal tak mai a ni a Khawthlang lamah hian Vanlaiphai a awm tih a hria a, khawthlang lamah a lo chhuk a Sangau khua hi sa tamna ram tak a ni a, thlang a rawn tla a, pawihah chuan thlang tla hmasa ber a ni a. Ramvachal tak a nih avangin khuaah pawh riak meuh lovin ramhnuaiah sa tamna hmun

deuh tawhah chuan a chen chilh tlat ṭhin a. Sangau hi sa tamna tihna a ni a, chet tlatna berah hmang a. Sangau hi Phunhnawma hian a hming a lo sak a ni nghe nghe a. A ram vak vel chuan tuna Lungpuitlanga lungpui lian pui hi a han hmu a, chu lungpui chu in aia lian daih, sang tak hi a ni a. Sakhuaah a be ta a. Ar nak (Ar hang) kengin a be ṭhin a, chutianga a biak ṭhin avangin 'Phunhnawma lungpui' tih a lo ni ta a. Tin, Vanlaiphai ramte hi ramvah nana hmangin a tei velna ber a ni bawk a. Chuvangin tunhma chuan Chhim Vanlaiphai ti lovin Phunhnawma Vanlaiphai tih a ni ṭhin a. Vanlaiphai ram hi hetianga a chet tlatna ram a nihzia pâwi hlaah pawh hetiangin tun thlengin an la sa ṭhin.

Zalte chawihchin fungkiṭial leh siang meithal he,
Ai her tawn-ak Vanlaiphai ram.

Tin, a fate nupui dil turin Vuangtuah a kal ta a. Vuangtu nula a va hmuh chu a hmel a ṭha a ti hle a, a fate nupuia han dil chu a ui deuh a ni ang chu, keipawh hi nupui nei lo ka ni a, ka fate nge in duh keimah a ti a. Anni chuan, duh tihah chuan nang chu hming lo nei tawh i ni a, kan duh zawk ang che chu, an ti a. Ama nupuiah chuan a nei ta zawk a. Ani chu Vuangtu lamah chuan a chho leh ta a, a fapa Semlala chu Lungtian tlang din turin a kal a, khua a siam ta a. Semlala chuan Dokulha farnu nupuiah a nei a. Fapa a neih loh avangin Dokulha te lam hian tlang an chang ta zawk a ni,

Tin, Semlala nau Chhiahhmungan Cheural tlang a din ve a. Chhiahhmunga fapa chu Saiṭhawna a ni a. Saithawna fapa chu Khawhupa a ni a, Khaw-

hupa hun chu lal banin a nang ta a ni.

Dokulhate chhung hi Chinzah an ni a, mi fel tak an ni a. Mualcheng Lalbuta in zathum lai nei a a awm lai pawhin Lalbuta chuan Dokulha unaupa Thanṭhuama chu a khuaah veng neiin a awmtir nghe nghe a. Sailo lalte leh pawi lalte inkar thu sawi feltuah a hmang a ni.

Vanlaiphai awmzia hi tlang leh tlang kara zawl zau tawk tak awm, sih tam tak awm hi a ni a. Chutiang chu sain an duh êm êm ṭhin a. Phunhnawma Vanlaiphai pawh hi kan sawi tak ang hmun hi a ni a. Hmar bialah Vanlaiphai pakhat a awm bawk a, chu chu Chhura Vanlaiphai an ti ṭhin a. Phunhnawma Vanlaiphai ai hian a zawl zau zawk a, Zawl kin chinte hi phul hnimin a khuh 'uk ṭhin a, chungah chuan sa chi hrang hrang an tla ṭhin a. Chung sate chu kah tumin phul chu an hal a, sa chu a khanah an lo chang a. a lo tlan chhuak chu an lo kap ṭhin a ni. Chutianga phul an hal chu 'chång hal' an ti ṭhin a.

Vawikhat pawh Lalbuta Mualcheng lal in zathum neia a awm laiin Pualkhawia chu Bualpui aṭangin ṭam tlan turin Mualchengah chuan a kal ta a. Chutia a han kal lai chuan a vel khuate pawh sawm khawma chang an lo hal lai a ni a, selete, sazukte, an kap a. Henglai hmun hi pawi hlaah pawh:

Vanlaiphai leh Puruntlang khi hei hawi ti u,
Mi nunnem pa hreutlang zul nak, tiin an phuah a ni.

Vanlaiphai aia zawl zau zawk hi "Champhai" tiin an vuah ṭhin a. Chu chu tuna Champhai khua awmna phul zawl zau khi a ni. Tin, Vanlaiphai leh

Champhai te aia zawl zau leh zawk a awm a, a hmingah "Chamdur" a ni a. Hei hi chu zawl zau, ngaw leh lui tuite pawh luanna ram hmun a ni. Chhim thlang lama kan zawl neih zau pawh hi, Chamdur kan tih chu a ni. Chung Chamdur te aia la zau zawk chu 'Phaipui' tih an ni a, Manipur Phaipui angte bi a ni.

PUALKHAWIA CHANCHIN

Pu Pualkhawia hi a hming ṭha chu Thangdailova a ni a. A pa hi Pu Khuanga an ti mai ṭhin a. Aizawl thlang lama an awm laiin Lenchungho nen an indo va, (heng hun lai hian silai a la awm loh avangin fei hi an indona hmanrua ṭha ber chu a ni a). Chun.i ṭum chuan an dote fei lak sak a umbotu zinga pakhat a ni a. A pa pawh hi mi luhlul leh mi huai pakhat chu a ni ve reng a ni.

Vawikhat pawh Zahau ral hlauh laiin buh seng zawh lam hi chuan tui a kai theih tawh avangin miten lo lamah a huho lo hi chuan an kal tawh ngai lo va. Ani Pu Khuanga erawh hi chu tuma hriat lohvin vaithang a lo riah niin, a bo ve, tiin a khuain an zawng a, chutia an zawng tur meichhher chhi chuah chuah chu thlam aṭangin a lo hmu a, meichhher a chhi a, a lo va inlan a. Mipui chuan, 'E khai, a ni hi mi luhlul tih takah amahin sazu a lo zu riah zu nia,' an ti a, an haw san leh ta a. Chutianga mi huai leh hlauh nei lo hi a ni ve reng reng a, Pualkhawia pawh hian amah hi a chhun nlin an hria a ni.

Vutan chhak a nawr hian a pa hian a hruai chho ve zel a. Vuta lal lai hian sahuai tlak nikhua aṭangin Pu Pualkhawia hi a hming a lo lang ṭan ta a ni. Chunglai chuan sakei huai hi mite hlauh ber a ni a. Tumah mahnia feh leh riak ngam an awm lo va. A hu hova inlawmin an awm a. Chungah pawh chuan an lawm hmasir leh hawng hnuhnung te chu a sehin an kim leh ta lo tih hi a ni fo mai a. Silaite inchhawpin awm mah se mi an ralti êm êm reng a ni. Heng hun miin an hlauh êm êm lai hian a ni hi a hnuhnung leh a vau sirah aṭangin nunauten an thlamuanpui ber a ni ṭan a.

Chutianga sakei huai a tlâk ṭhin avangin sakei huai tihhlum tumin lal leh upaho hian an buaipui fo ṭhin a. Heng an hual ṭhinte hian, ama saw' danin mite chuan min tihchhan tak mai hian ka kiang an lo thlen hian, vawiin chu a tlan tlan aw le, ti te hian hual an rawn hrut ve a. Mahse hual chhunga keipui hliam dâr tlang nawh ang rut ruta a han hram hi chuan an lo tlanchhe leh ṭhin a.

Vawikhat an hual leh chuan thingnawi fawm ho an hnawhchhuahtir a. Mahse vawi thum lai a rawn bawh darh a, upa hovin vawiin kan sahual hi naupang hnawhchhuah mi a ni love. tlangval ho lut rawh u, an ti a. Tumah lut ngam an awm lo va, a silai a dah a, Pu Pualkhawia chu kawlhnam nen a lut a. (hual chhungah hian silai luhpui phal a ni lo va) Fimkhur taka lutin a hawi vel zel a, thingluang lian pui mai phenah hian a lo awm a, a thawm a hriat chuan a lo zuang chho va, chem chuan a lo sat a, vawi thum rawl nen a rawn zuang chho va. a hrei batah Pualkhawia chuan lo

sat zel a. A lua a sah chuan a thi thuai ang tih chu a hria a, mahse a lu vun chu sahmimah a duh a-vangin a luah chuan a sat lova. Mahse a vanneih a siamin a cherang thei ta lova.

Chutia huk nen an inbeih lai chuan upaho chuan, inṭhian chu va pui ta che u, an ti a. Mahse tumah chu an lokal chuang lo va, a huk a reh chuan, a seh hlum ta a nih chu, te an ti a. Mahse lokal rawh u, a thi ta e, tiin Pualkhawia chu a lo au va, tak tak maw, min tihder a ni lo maw an rawn ti a. Engahnge dawtte chu ka han sawi ang lokal mai rawh u a ti a, an lokal chuan a lu chu a lo tan a, a lo thut chilh a, a mei chu kawlnâm pai hnam atan an rawn inchuh ta laih laih mai a.

Chumi zan a leng chhuak chu a kal tumna apiangah vawiin Pualkhawia huaizia chu tuma luh-chhuah ngam lovah amah chauh vin a lutin a kawl-nâmin a sathlum ṭhak mai a, upa ten va chhan rawn u han tih pawhin lut ngam reng reng zu awm lo va, tih thu an lo sawi zel a, chuvang chuan leng lovin, zawlbukah a hawng a, a mu ta mai a.

Tin, vawikhat chu hmar khawchhakah sawn sairam an chhuak a, sai chal deuh mai hi a hliam a, saikhum ṭiauvah a lut ta tlat mai a, helai rama lut hi chu tun hma chuan an um lut ngam ngai lo va, a ram a zawl zau va, mihring tan phen tur a awm si loh avangin. Mahse a sa hliam kha a ngho a ṭha si a, a ui em mai a. Thiante tel lovin a um lut a, vawi thum lai chu a va kap leh a. Mahse a rawn bei let ve nasa si a, silai mu a nei

tawh lo nen, a ṭhian ten an rawn umpui ngam bawk tawh si lo va, kaphlum lo chuan a kir ve leh ta a. Chu lo pawh chu an sai ram chhuahna hmunah vawiin chu mahni duh duhnaah i kal phawt mai teh ang u, an ti hlawm a. Ani chu saitluang lian tak hi a va zawh, a tahchuan keipui lian tak a va hmu a, a han hmuh chuan a lo bawk per duai mai a, a lu chu lawk bur mai leh mei phut ngauh ngauh hian a hmu a, Silai kau chung zel chuan a hnungtawlh a, bukah a zu kal a. Thian pakhat chu a lo chhuak ve hman lo va, kan ṭhiante chu an hla tawh ang em han au kir leh teh khai a ti a, an ko hlawm a. Anni chuan engtiziange ni ta an ti a. Ani chuan vawiin ka sapui hmuh dan a ṭha lo ve, vak chhuak lovin i awm mai teh ang u, a ti a tumah an vak chhuak ta lova.

Tlaiah chuan an buk kiang luiah chuan zing chawhmeh tur aite an han dap hlawm a, a chhakta ber kha keipui chuan a rawn bawh ta thut mai a, a ṭhiante chuan khi, khi, khi, an ti a. Engnge ni ta le, a ti a, an ṭhianpa chu sakei chuan a lo seh reng hi a lo ni a. Bukah silai lain ṭhiante an tlan lai chuan a ni chuan a lo um phei a, a luah a hmuam a, a kapka lakah a dah a, a meiin a zial kang a, a kal ṭha thei bik lo va. Lunga han chhut a tum meuh chuan chhut a ngam bik lo va, a kal zel a, phaiphukah a zuang lut a, lung chuan a deng zui ta a, a ṭhiante silai la chu an lo thleng ta a. Khawinge ka silai in lo keng em a ti a, mahse a ṭhiante chuan keng lo an ti a. A zuan luhna chu a hrilh a, a silai la chuan buk lamah a tlan ve ta thung a.

Mahse a kal chhung chuan a ṭhiante chuan a zuan luhna a kawhhmuh kha an lo la hre thei lo va, a zu thlen chuan sapui zuan luhnaah khan a silai a kap phei a a zuang lut ve nghal a, an ṭhianpa banpuam chu a zu rap nawk mai a, a lo la che talh talh a, lunga ka vawm khan a lo thlah a ni ang chu, a ti a ni. A ṭhiante hnenah chuan e, hei heta hi kan ṭhianpa chu a lo dah a, tiin a ruang chu an han la a. Khua a thim chu a ni ta mai si a, a ṭhiante chuan zawnna hrui tur chu an zawng hmu zo leh ta lo va, hrui zawng chuan a han kal phei leh a. Tleirawl pakhat hian a zui a, hrui chu a lo inphan tuak mai si a. Tichuan bûk-ah chuan an zawn chho ta a. Thing lah chu an lo la fawm tam si lo va, zanlaiah chuan an tuah zo ta mai a.

Thingfawm chu a lo ngai leh ta tlat mai a, sakei lah chuan a vel reng mai si a, thingfawm tur chuan an han chhuak leh ta a, tleirawl pakhat bawk chuan a zui chhuak leh a, mahse an tuah zo leh ta mai si a, An ṭhian pakhat chuan khua pawh a var dawn tawh ang chemfawng hi i tuah mai ang u, a ti a. Chu em chu maw tiin thing chu an fawm leh a, tleirawl pakhat bawk chuan a zui leh ṭhin a. Chumi an tuah zawh chuan khua pawh a lo var ṭan ta a. Sapui pawh chuan thawm a nei ta lo va. Tun hnua a sawi ṭhinnaah chuan khami ṭum tleirawl kha a huai nge ni ang a, a dawi zawk aw ? mi dang reng rengin min zui ngai si lo a, tiin a sawi ṭhin.

Vawikhat Doruma pa, Thatchuailova hova an ramchhuah chuan Pu Thatchuailova chuan nghalrual sum 4 lek te hi a kap a. An buk chu chhawl hian

an insawh hual phui tlat a, an sa chhum a so tih chuan sapuiin an buk chu a rawn hel ṭan ta a. Chaw pawh chu ei ṭhat theih a ni lo va, an buk lah chu a kelchal pal nawk puar zut zut ṭhin a. Pu Pualkhawia thinrim chuan hetia chaw ei ṭha thei lo, mu ṭha thei lova awm reng mai chu ka kap mai dawn e, a ti ta a. Mahse upaho chuan sapui hliam lo chu zah a ngai ang an ti tlat a, kah an awih ta lo va, a thawm a reh chuan khua a var chu a ni ta mai a. Upaho chuan, E khai ! i hawng mai ang u, kan tluang lo vang e, hei hi kan chantawk tura Pathian ruat a ni ang tiin an haw ta nghal a.

Chumiah chuan Pu Pualkhawia chu a hnuhnung ber a, lungte a rap hruai a, a'n tlu khat a, a ṭhiante chuan a lam hawi chuan silai an rawn lek dial a, sapuiin a bei emaw an ti a. Ekhai, ṭhiante chuan min tlansan dawn loh hi a ti a ni.

Pu Pualkhawia hi a huai em avangin a pain hmar lam sapui beih ṭhinna ramah chuan awmpui mi niin a hre lo va, Fanai lamah a pempui ta a.

Heti taka huai hi ni mah sela, sa chu a kap lo va, mahse a kah lohna chhan ni awma a sawi danin: a mangah sa khâl hmang la, in chungah i rawh dawn nia an ti a. In chungah rawh tura an tih chuan Pualkhawia chuan "A kang ang," a ti a. Mahse, lasi ho chuan "Kang lo vang, kan veng dawn alawm," an ti a. Vawk ka hmu lo vang a ti leh zel a. Lasiho chuan veng leh lamah va kal la, i duh phawt chuan i tan kan ruat a ni, an hnial lo vang, an ti a. A dik leh dik loh fiah nan veng leh lamah chuan vawk chu a va zawng ta a, a va

hmu ta ngei mai a, a manga an hrilh ang chuan, nanga tan chuan he kan vawk hi a lasi siam ṭha ber a ni a, i duh leh duh loh a ni mai ang chu, midang tan chuan kan lo phal tawh lo a ni a, an lo ti a.

A manga sawi anga vawk a va hmuh leh zel si avang chuan a chhungte hnenah a sawi ta a, mahse a nuhrawn Dartinkuali chuan, nanga mang tehlul chu a dik lo vang, in i tikang nghe nghe ang a ti a, a phal ta lo va.

A zan leh a mangah chuan zawl zau pui mai ah hian sa a lo ding tlim hmur mai a, kan thu zawm la chuan heng sa zawng zawng hi i ta tur a ni na a le, mahse i zawm loh avangin heng hi pakhat mah i ta tur a awm lo va, an tih zawh veleh chuan an lo bo ta duak a. Mahse sarah i thi lo vang an ti a, a thil hmuh hi zel ang deuh a ni.

Hetiang avang hian huaisen teh mahse sa lam chu a kap lo a ni. Hetiangin a pain sahuai lamah thih hlauhpuiin Fanai ramah pem pui mahsela, a aia hlauhawm zawk zahau dona ramah a va awm leh ta tho va, heng an indonaah hian a huaisen zia chu a hriat theih a ni.

Zahau nen an lo indo avangin tel loh theih a ni leh ta si lo va, a bei turin Rawlralin an chho leh ta a. Vairothanga leh Lianchhuma nen an pathumin an kal a, mi lokal lan theihna thui lai takah an lo thlir a, an lal ho panga lai an lo kal a, an pathum chuan tum an insem a, Vaia nang kap hmasa ber la tiin tum an lo insem diam a. An lokal chu Vairothanga chuan a kap ta lo va, kap hmasa tura an tihin a kap ta si lo va, an chhuah ta a ni.

Pu Pualkhawia chuan, engatinge Vaia i kah loh ? tiin a zawt a. Ka tum kha fei keng a ni si a, ka silai a tlawlh hlauh chuan, kan inhnai si a, a feiin min khawh let leh hlauh ka hlau a ni, a ti a. A, i va ti dik lo em, hetiang hun ṭha leh rem hi kan hmu leh tawh dawn em ni ? i va sual em, tiin a hau va a ni.

Nakin deuhvah chuan Dokhenga ho pathum an lokal leh a, tah chuan Pualkhawia chuan tun ṭum chu keiin silai pu saw ka tum ang a, ka kap hmasa ber tawh ang e, a ti a. An lokal chu tui kiangah chuan an chawl ta sat a, a han kap ta a. An kah veleh chuan Vairothanga len Lianchhuma chu an tlanchhia a, Pualkhawia erawh chu a zuang chhuak nghal a, an kah lu chu a ṭan a, silai a la a, a ṭhiante lokal leh chuan a lo la fel der tawh a. Dokhenga erawh chu a malte chauh a tliah avangin a lo la nung a, tin, chumi lo, tleirawl pawh kha kah fuh ni lo mahse a thakhurin a tlan thei lo va, a la lang reng a, sawng saw va that ve rawh u, a lo ti a. Dokhenga chuan. "Min that suh u, do kan ni lo ve, tiin chhia chhamin. dawt ka sawi chuan ni leh thlain min tlak pui rawh se tiin vanni chhalin chhia a chham a. In chem kan chhim a ni mai e, engmah a pawi lo vang, ka sawi fel vek thei ang, a ti a. Pualkhawia chuan bia be suh u, a pawi tur a pawi zo tawh kan chem an chhim a ni mai, that mai rawh u, a ti a. Mahse an that duh ta lo va. Chutia a ṭhianten an thah duh tak si lohvah chuan a silai lak leh a mi lu lak pawh chu a kalsan ve leh ta mai a.

An han hawn chuan an han sawi a, do ngei chu an lo ni a, Dokâpa pa Pahnuna hovin bur milu lemah an siam a, an mual lampui ta, hetiangin hla do an chham a.

Kei chu e, ka pa ni e,
Khan hruai lam thumah ka hralh e,
E lian e, vawng thlir la nge, khan rel e,
Rim nam lu khirh nak a e.

Mi lu aihna hla :

Chu ka nau chhawnthlai lo lâk chu
Ka lai han lang phung chhim a lawkin,
Kuai ko se, kuai ko se, rim nampa lu,
Rim nam lu kuai ko se.

Hetiangin hlado leh milu aihna hlate sain an milu lak tak loh chu an lam leh ta a ni.

Chumi hnuah chuan, rawlralin an kal leh a, buk ami an va kap leh a. Pualkhawia kah chu a tlan a, a um zui ta a. Tah chuan ral pa lianpui nen chuan an va insual a, a lo chak em avangin a hneh lo ṭhelh nghe nghe. Tâwnan a zu chhan a. Pualkhawia ke a zu sat tel ve hlauh mai a, ral chu an tihlum a, a lu chu an tan ta a. Tawna chuan an ṭhiante chu a han kova chumi hlan chuan an ral thah pa chu tulum a lo lut a, lu tan tawh chu a lo tho leh luau mai ṭhin a, thisen puarpawleng lianpui pui hi a lu tanah chuan a lo sir puar pup pup ṭhin a. A ṭhiante an lo thlen choh hnu chuan an inhliam palh avang chuan an inzawn hawng ta a.

Chutia an hawn kawngah chuan silai keng pakhat hi a lo chhuak a, do kan ni love a ti tlat a. In milu hawn chu ka lo en teh ang a ti a, Pualkhawia

chuan entir reng reng suh u, a ti tlata a zui lui ve zel a. Mi an tawh apiang hian Vairothanga chuan hei kan hotupa ber Pualkhawia kan hliam palha, kan inzawn hawn hi, mi in hmuh apiang hrilh rawh u, tiin a sawi zel a. Vairothanga leh Tawna chuan hnu an dal zel a. Tin, Pualkhawia chuan ka silai kengtu kha chu ka bulah zel kal rawh se, a ti a. Khuaah riak lovin ramhnuaiah zel an riak a, an rawn zawn zel a, Cherhlun ramah an lo liam a, Tuiphai Khawhri ram an lo thleng a. (Tun thlengin Khawia zawn mual tih a la ni nghe nghe) tichuan Muallianpui an lo thleng ta a ni.

Vawikhat Khawlailungah a farnute kanin a zin a, tah chuan Zahau an lo awm a. Fanai mi an awm tiin lambun tumin feite an chaw a. A farnute chuan ka u zu i in i in mai a, Zahau hoin lambun che tumin feite nen an awm an ti asin, tiin an hrilh a. Mahse a vawikhat sawinaah chuan a ngawi reng a, an hrilh leh ṭhin a. Tah chuan, tak tak maw chu; a ti a. Ni e, an ti a A, vawiin chu zute kan ina ka kal dawn rih love, naktukah erawh chuan ka lo kal ang Pualkhawia tih min hre lo a ni a nge, heng laiah unaute silai ka hawn ang a, min thah loh vek chuan Tiau ral ka kai rawk mai ang, a ti a. Lambun ngam ta lo chuan an tlan haw ta a.

Bualpui-a an awm laiin an ṭam hle a, Mualcheng lama an chhungten in chhangchhe si, in ṭam si a, lokal ula ṭam rawn tlan rawh u, an tih avangin kal an tum a, chumi thawm chu hriain Pualkhawia te chhung chhangchhe tak Mualchengah an kal dawn a. Zahau hoin lo lambun rawh u, tih a lo awm ru a ni awm a. Mahse engmah hre loin

Mualcheng chu an zu thleng a, an lo sawi danin, in lokal tur hi chu an hre reng a, mahse hetiang mihrât khaw kheng hi zawng anmahni that si lova an nupui fanau chauh kan thah si hian an thin rim leh hi kan tuar zo lovang, tiin an lo lambun ngam lo che a ni, tiin an hrilh leh a ni.

Mualchenga a awm laia an lal chu Lalbuta a ni a, in zathum khua a ni a, chutih lai chuan Kairuma in zanga khua Lailenah a awm bawk a. Muålchengah hian rei awm lovin Fanai lamah an let leh a ni. Thingsaia an awm lai chuan Muallianpui Darzo, Vanlaiphai leh Lunglêng ram reng reng hi a la ruak a. Saikuti hla phuahah chuan,

Ka han thlir Muallianpui khantlang a dum dur e,
Khantlang a dum dur e.
Than tum val zawng lal lai chhawn nen kai nan a ṭha e.

tiin.

Muallianpui lam chu kai an puahchah ta a. Zuangvaah an lal Hnochhuma hoin in 30 an in bawk a. Chumi lai tak chuan Vandula hian Lakher bo hnenah Fanai an lo chhuk dawn a, inchelh lo vang, i lo run ang u, tiin a hrilh a. An lo run a, mahse Vandula chu a kal leh si lova. Muallianpui an awm lai chuan an kai lui ta tho a ni. Muallianpui an awm lai chuan Chawnghnuni buh zingphur Zahau hovin an lo lambuna an that a. Tunthleng hian Chawnghnuni thah kawn an la ti a ni. Muallianpui aṭang chuan Hnochhuma hovin Darzoah an kai a. Zanga khua laiin an lo awm ta a ni. Hemi aṭang hian an lal fapa Lianbuka chhawn an zawng dawn

a, (Chhawnzawm awm zia chu, mi lu an aih hian vakul chang leh chhawn an tawn ṭhin a, mualah an lam ho ṭhin a, chumiah chuan mi that lo chuan an tawn theih loh avangin lal fapa lo tlangval tur tan chuan mi that tur an zawng ṭhin a ni).

Chutia an kal dawn chuan an lal chuan, Pualkhawi, hei inkal dawn a ni a. Pawi zawng fing depde tak an ni a, an thu i va awi tur a ni lo. Tun anga hun remchang hi i hmu kher lo vang, a ti a. An kal ta a, Lungtianah an riak a, chumi khua a mi Lochuta chuan Pualkhawia kir rawh u, hetianga mi run hi zawng a ṭha love, a ti a. Mahse a ni chuan, kan kal laklawh tawh a, kir thei kan ni lo, a ti a. Puaikhawi i thu chiah a lo nih hi ṭhiante zawng zawngin kir an hnial lova kan chhinchhiah ngei ngei ang che a ti a. A nin, E min chhinchhiah ta teh reng che u, kei pawhin ka chhinchhiah ve ang che u a ni mai alawm, tiin an kal lui ta a, Ainak chu an va run ta a, inte an hal a, an lal hmei fa, Ramlinga an man a, a nu a that bawk a. Darzo chu an rawn thleng a, a sal man Ramlinga chu ṭhihnâ in an rawn tlan leh ta a ni.

Hautheng run tura an kal hmasak ber ṭum hian Vawmbuk an han thleng a. Chumiah chuan Ainak lal upa, Ramlingapa a lo awm ru a, Fanai ho lo kal chu lo ko ula, kulhbinga ṭang hian ka lo kap ang e. Pualkawia ka kah theih loh leh tu emaw tal an lal upa chu ka kâphlum tho tho ang a ti a An kal chu an lo au ta ngei a, lo kal hnai te u, lo inbe teh ang u, an ti a. Vairothanga, Lianchhuma, Tuliana te chu Pualkhawia ho chuan an han chho va, pen thum emaw lek an kal khan

silai mawngri a lo ri ta bap a, chu chu pasal ṭha ho chuan an hre riau si a, Vairothanga mi inthazo tak phei chu ramar pa phawk ang maiin a leng lap hman mai a. Midang chuan tlan ti tih deuh hian, "E khai, in mi tih dan chu mi kah intum a ni maw, chu min han kap teh reng u khai, zaninah hian in Vawmbuk khua hi in luah lo vang e, hma lamah zarâl hnung lamah zaral kan dah a lawm" Pualkhawia chuan a han ti a. Anni chuan an tum chu an hria tih an hriat chuan, kah kan tum lova che u, kah kan tum lova che u, kan thing ṭang rahtliah palh a ni e, an ti a. Mahse anni chuan in silai kau thawm kan hre reng alawm an ti tlat si a. Palaite tirin an tih tum lohziate an zu sawi ngial a. Pualkhawia chuan tun ṭum kan chet dan hi a dik dawn lo, kir leh mai ang u, tiin an kir leh ta zawk a.

Darzo zanga khuaa an awm lai hian Ralvawngah khuan zanga khuain an awm ve a, chumiah chuan Pualkhawia leh a ṭhiante an zu zin a, zu inhona-ah chuar. Pualkhawi, indo ila Darzo zanga khua nge huai ang Ralvawng zanga khua hi, an han ti fiam a. Pualkhawia chuan E khai, in zuam ang ngawt chu kan ni lovang e, kei ni min dep hi chu peisa dep in ang mai lawng maw, a ti a. An lal chuan chutianga infiam tur a ni love, tiin a phal ta lova. Chunglai chuan Sai hi Ralvawng khua chuan an kap thei hle a. Sai lu an lo lam nghe nghe a, tahchuan RALVAWNG pa chuan saingho chu a lampui a.

Khuavel sai awi an awm lo,
Min en rawh Darkhaw valin,
Vâwngpui ka lam nghosai tûm sual hianin,

a ti a. Sut leh tungchawte chu a han vit zuau zuau ṭhin a. Saia si rawh, tiin Pualkhawia ṭhian Tuliana chu a hawlh zuau zuau ṭhin a, lamah a han kai ve ta a. Tuliana chuan :

Hei hi maw in vawng khawpui hrang lam chu,
Dar khawval kan hrang lam chu
Pheirual nen mihrang kan au ṭhin lammualah.

a han ti ve ta a. Mahse lalpa chuan incho leh in tiel lam pang chu a phal lova, 'khua leh khua inhmuh mawhna a ni ngai e,' a ti ta tlat a ni.

Henglai Fanai tlangah hian Zahau do lai anih avang hian Pualkhawia te, Vairothanga, Tuliana te leh Lianchhuma te hi inkawp tlat leh a hming lang deuh deuhte chu an ni a. Vairothanga nen phei hi chuan inkawp reng reng ṭhin an ni.

Vawikhat chu hmarah vai zinin an kal dun a. Khaw pakhatah hian naupangho hi an lo indo lem nak nak a, Pualkhawia pawl leh Vairothanga pawl tiin an lo inbei vel ve a, Pualkhawia pawl chuan an um ta a. Chumi lai chu an han hmu hlawm a, Fiamthu hian, Vaia, nang ai chuan miin huai zawkah min lo ngai a ni maw chu, a han ti a. Tichuan an kal zel a.

Tunhnu daih tawh vai lo len hnu khan Zahau pa Dokhenga an kah hliam, doh loh ka ni tia kha Muallianpuiah a lo zin a. Pu Hâa inah zu an inna-ah chu pa chu a han lam a. Kha keimah Pualkhawia thah theih loh a han ti lauh lauh a, a han lam zo chu Pualkhawia chu a lo awm ve reng si a. E, Khenga lâu lâu emin le. Pualkhawia thah theih loh maw ni che chu, van ni chhala chhechham a, doh loh kan ni, dawt ka sawi chuan ni leh thlain min

tlakpui rawh se, tia kawk zauh zauhtu kha i ni lawm ni ? a han ti a. A kun ta reng mai a, a zak hle a ni awm a,

Vawikhat chu khawthlang lama a zin ṭumin Tlanglau pasalṭha inah a zu thleng a. Tlanglau pasalṭha chuan Fanai pasal ṭha Pualkhawia ka thleng che chu ka va lawm em. Ralkhatah hian i huai zia leh pasal ṭhat thu chauh hi ka lo hre ṭhin a. Naktuk chu zu te kan inho ang a, incham a ni ang chu, a ti a. Ani chuan cham hman kan ni lova, a ti a. Mahse a tukzingah chuan vawkpa sumnga a talh a, in cham tur a ni. Tlanglau pasalṭha inah Fanai pasalṭha i lo thleng a, zu ka zukpui loh che chuan miin min dem ang asin le, in hman lul lo a nih leh chaw ei khamah inchhuak dawn nia a ti a. Zu chu an inho ta a Tlanglau pasalṭha chuan Pu Pualkhawi, nang sa engzat chiah nge i kah tawh le, a ti a. Ani chuan sa reng reng ka kap lo a ti tlat a. Mahse chhan loh theih lohin an zawt ta sia, a chutia in zawh tak tlatah chuan buh hmeh sa zawng engmah ka kap lo. Sapui lam chu Keite tiam hauh lovin Keipui sawm chu ka bawi hlum ve a lawm, a han ti chu Tlanglau pasal ṭha ho chu an chek tlak tlak hlawm mai a. I chanchin kan lo hriat ang ngei chu a lo nih chu mi huaisen tak tak lo zu ni chia le, an ti a. Hemi ṭum hian Tlanglau ho chuan a huaisenziate sawitir tumna leh uantir an tum hle a, mahse a huaiziate a sawi duh lo hi mak an ti êm êm a ni.

Lungphun awm lai hian Lungtian lal ho an lo zin a, Zatûra pain zu a lo zuk a. Hei Pawi lam pasalṭhate Fanai pasalṭhate in awm hlawm a, in tu

in fa ten in chanchin hi hriat kan chak êm êm a. Chuvang chuan in zupui in tur kan siam nâ a, in chanchin in sawi hma loh chuan kan in rih lovang, a ti ta a. Mahse tuman chanchin han insawi chu nuam an ti lova chawhma lai chu an in ta lova. A tawpah chuan Pualkhawia chu zu siam reng si in lova awm reng chu maw, khaw ṭhenawm lal leh upate pawh an zahawm a, kan in ho nan Ka ṭawng Pathian leh miten ngaih loh lamah ngai lo sela, kan hun a tawp dawn a ni ve tawh bawk a, Chungleng savaah muvanlai a chungnung ber angin, bel thlengin bel a chhin angin, ka awmna khuaah chuan ka chunga lêng an awm ngai lova a han ti a, zu chu an in ho ta a.

Pu Pualkhawia hi mi aia a danglamna bik pakhat chu a hrisel êm êm hi a ni. "Ka na ngai reng reng lo va, arte hringban ka piantirha hman loh chu inthawi reng reng ka ngai lo ve," a ti ṭhin a ni. A thih dawn pawhin balung a eisual avangin a ni mai. A thih dawn mumangah ka mual lâma chhawn leh vakul chang ka lo tawn a, ka thih ka inring a ti a. A thi ta mai reng a ni. Kum 60 vel miin a thi a, a thih hun hi 1898 aṭanga 1900 vel ni awma hriat a ni.

Pu Pualkhawia hi hetianga hrisel leh dam thei hi a ni a. A mah pawh hi chak tak, mi vantlang chung lam a ni a. A ṭhian kawm Vairothanga hi mi zuanzang leh chak si a nih avang hian a chak hi a lang lo mai mai a ni.

Vairothanga hi Hniarthul mi a ni. Salam hi a kap thei ve thung a ni. Vawikhat an sai ram chhuahnaah chuan saipui pathum lai a kap a,

a ṭhianten silai ri pawh an hre pha lo a ni. Pahnih erawh chu an chan duh ta lo a ni.

Vawikhat chu Savawmin a um a ni awm a, a chawitehring awrh lai a bo va, a ṭhianten an zawnpui a, a ṭhiante chuan lei lam hlir an en a, a tawpah chuan a fei hawl laiah a chawitehring chu a lo inbat daih mai a ni awm a. A ṭhiante chuan mak an ti êm êm a ni.

Pu Pualkhawia hian a thih hma lawkte hian ropui takin Sakei lute a âiin, mitthi rawp a lam bawk a ni. Tin, in lamah thang a chhuah bawk a ni. A lo boral tâk hian a khuaa mite reng reng chuan an an ui êm êm a. Ral leh sahuai laka an phaw leh hmatawng ber ṭhin a awm loh tâkah chaun, hetiang hian hla an phuah ta nghe nghe a ni :

"A pawi mang e, a pawi mang e,
Ka sial dum phaw aichhung dai ngul a tlu e."

FANAI LEH ZAHAU INDO

Fanai lal hmasa ber Rorehlova kha Lungchhuanah a thi ta a. A thih hnu chuan Zahau lal Thlacheuva te chuan lukhawng an rawn ṭhing ta a. Zathlir lal ina lo seilian a nih avangin, chutiang chuan Fanai pi leh pu-ah indah tlatin lukhawng pi leh pute ei ngei tur chu an rawn ṭhing ta a ni.

Fanai lam khan lukhawngte chu kan pe tawh alawm, an lo ti si a. Tichuan an inhmu fuh thei ta lo va, an indo ta a ni. Kum 15 chhung zet an indo va, amaherawhchu, indo ve ti lo chuan rawlrâl deuhva inbeih loh theih a ni lo va, Zahau leh

Fanai inkarah hian Pawiho indonaa tel ve si lote an tla zep tlat mai a. Chumi bakah ral bei tura an han kal hian an dote kha an ni ngei em tih hriat hran a io harsa a, thah sualte an han nei ta ṭhin a. Chu chuan harsatna a siam ta fo mai a.

Zahau lam chuan, Zaduna an man a, an tantir ta tlat a. Zahau ho chuan, Zaduna chu sepa hmairangte kawh hmuhin, hei hi i thlaichhiahna tur a nih hi te an ti a. An thah hma chuan 'Falâm mual ruk' a lo inrawlh ta a. An tana intih sial pawh hi, kai hawng nghal rawh se, an ti a. Tichuan Zaduna chu an chhuah ta a, Sial pawh chu a kai hawng nghal a ni an ti. Chumi avang chuan Zaduna te chuan Zahauho pawh an do ve ta lo a ni. Khawtindala, Pahnuna leh Hnochhuma te chu an thin a rim ta êm êm a, hetiang hian hla an phuah ta a ni

"Do reng rawh Zethang ral chu :
In chelh loh leh Darkhawpui,
Khuafur hawktui angin kan lian leh dawn e."

Nimahsela Zaduna te chuan Zahauho chu an do duh ta chuang lo a ni. A unau te chu, Lianchema, Zakpa, Pazika (Leng lal) leh Saihnuna (Hlaphuah thiam) te hi an ni.

Vawikhat phei chu Zahau run tura an kal phei chu an chesual deuh nghe nghe a. Hemi run tura an kal dawn hian Tuvunga chuan ka mang a ṭha lo va, ka kal lo vang, khaw liah ka lo mual lam tlat mai a, a ti a. Mahse an lalin nang i tel loh te chuan kan kal thei hlei ang a ti a, mahse an kal luihpui ta a, an han kal chu do lob pawi Tihbual khua an han run ta a, tahchuan Tuvunga chu

an kaphlum ta a, a ruang pawh an la ngam lo va, an lo hawng chuan chhâwl an rawn zawn a, mahse Tuvunga pa chu a thinrim a, chhawl chu a sat chhum ta a. Kal lamah chuan a tel lovin in kal thei lo va, hawn lamah erawh chuan a tel lo pawhin in lo hawng thei ta zu nia, a ti a. Hetiang hian do loh an han tisual zauh zauh ṭhin a ni.

Zahau lam hian Fanai lam hi thah an nei tam meuh lo a ni ang, an thah sawi tur awm ber chu, Chawnghnuni buh phur an rawn thah hi a ni ber a. Zahau ho beidawng kir tum tawh khan an nui ri an han hre ta hlauh mai a, an channa hmunah chuan an kir leh a, an lo kap hlum ta a ni. Tun thleng hian Mualliaanpui leh Lungleng inkar a Saikawlha lo tlang tawp hnuai kawn hi 'Chawnghnuni than kawn" an la ti ta a ni.

Fanai lam erawh hi chuan an han run deuh fo va, Liankhama hova an han kal pawhin an han that sual a, Zahau ni lovin do loh Changkal an han that nghe nghe a. Zahau do hian an pasalṭha leh hruaitu deuh ber ṭhinah chuan ka pu, Pualkhawia hi a tel pha a. Tum khat an han beih pawhin Pualkhawia leh Vairothanga hovin an kal a, an lo chang a, mahse an kap ta lo va. Pualkhawia chuan, "Engatinnge i kah loh, hetiang a remchang kan hmu tawh hlei ang" a ti a. Vairothanga chuan, "A, ka tuma kha fei keng a ni tlat a, silai a tlawlh ang a, min chhun hman ang ka ti a ni," a ti a. Tichuan an nghak leh ta a, Mipathum lo kal ralkhat aṭangin an hmu leh a, Pualkhawia chuan, "Keiman ka kap hmasa tawh ang, silai keng ngei saw ka tum ang," a ti a. A silai

keng ber chu Pualkhawia'n a kap ta a, a lu a tan a, pakhat a hliam a, mahse van ni chhalin ni leh thla a kawk a, chhia a chham tâk avangin an that ta lo a ni.

Vawikhat Pualkhawia hova an han rammut leh pawhin, sawmli emaw lai an thawk a, bûka an awm an va bei a. Zahau palian pui hi Pualkhawia chuan a kap a, a hliama, a um ta a. An inbei ta chiam mai a. Pualkhawia chuan hneh loh lam mah dawna a hriat avangin chhan turin Tawna a tlan thla a, ral ke a sahna lamah Pu Pualkhawia siangbatah a sat palh ta a. Ral lu chu a la a, a lu a tan tawh hnuah chuan tulum a lut a, a lu aia lian lian hian a puar pup pup ṭhin a, a ṭhu leh luai luai ṭhin a, a thi thei lawk lo a ni awm e. Tichuan Pualkhawia chu an rawn zawn haw ta a. Tuiphai kam Khawhri ramah khian an rawn kalpui a, chumi mual chu "Khawia zuan mual" an ti ta nghe nge a ni.

Mahse chutianga indo reng mai chu an ning ve ta a, remna siam turin Khawtindala fapa naupang ber, Patlaia Thingsai lal hovin Bebea leh Kaîlawnate leh Pi Darbilhi khaw lam aṭangin Hleichhama leh Ralduha leh mi tu tute emaw an kal a. Hei hi vailen hma lawk kha a ni tawh a. Hemi hma daih hian Dokhama fapa Zaduna chu Zahau ral chuan an man a, an tantir tlat mai a. Sepa, hmairang hi a lo haw ṭhin a, Zaduna hnenah chuan, "Hei hi i thlaichhiahna tur a nih hi," an ti ṭhin a. Thah an tum tlat mai a. Mahse an tihhlum hmain Falam lal a rawn inrawlh ta a. Falam mual ruk (lal paruk

an zinga naupang ber Hleichhama chu a chhip samah an lak lawk a, an hnuk phei ta dawr dawr mai a. Hleichhama (Bengseia tiin an ko ṭhin a) chuan, "Chhei, keimah zawk hi a ni maw remarah chuan min talh dawn," a ti rilru a. A hlauhzia chu ti hian a sawi ṭhin a. "Ka mittui leh ka hnap a kawi nuai tawh mai a ni," a ti a ni. Mahse thu an zawt duh lek hi a lo ni a. Ti hian an han zawt ta a, "Nichina mi kha tunge a nih, mi khaw zawla khati taka a han ân ?" tiin. Ani chuan "Amah kha Ralduha a ni a, Nichhing mi a ni a, a pa chu Thanhrawta a ni a, a sai kah pawh Fanaiah chuan a lian ber a, amaherawhchu naupang kan ni a, a chanchin kan hre tam lo," tiin hlau tak chuan a han chhang a.

Zahau lal upa amah zawttu chu Chhuncha Nichhing mi a lo ni ve a, tin, lal upa zingah khan Nihliap hnam chu an lo awm ve nual bawk hi a lo ni a, Ralduha chu an chawimawi ta zawk a. "K e i m a h n i, Nichhing mi, kan huaisen ber, mi khawtlangah khatianga âng ngam kha in awm ve em ni ? an ti ta a, an bawr ta luih luih zawk mai a. "Ka u, tuibur na duh maw" ti tawk an awm, "Khusi na duh maw" t i tawk an awm, tuibur an hmuam thul, zu an han zuk pawhin dawn a chang hmasa ta zat zat mai a ni.

Zahauho chuan khur an lai a, kawng thleng vela thuk hian, tahchuan a mal malin an ṭhuttir a, chhumhlumin an khuh hlawm a, uithi an ah hnan a, chhia an chham hnan ta a. "Fanaiin min do chuan an khemu chu thing bul lung bulah a tla ang a, keini silai mu chu an ṭhin an lungah a tla ang," an han ti ta a.

Chutia chhia an chham hnante zinga mi Hleichhama chuan remthu sawi tura an kal dawn a, upa thu hrilh, "Chhia an chham hnan che u chuan, thla a chhuak tiin chhumhluma an khuhna che u chu tlawh hawng ṭhin ula, dam reina a ni ang e," an tih chu a hre reng a. An han chham veleh chuan "Thlachhuak" tiin an khuhna chhumhlum chu a tlawh hawng ṭhin a. Hei vang hi nge ni, amah chauh hi Zahauho remtute zingah chuan dam rei a awm a. Darzo Lalkhama khuaah upa takin 1949 kumah khan a thi ta a ni. Hleichhaman 'thla chhuak' a han ti a, an khuhna a han tlawh hawng zel chu Zahauho chuan a ngaihna an hriat loh avangin an ngaihte pawh a ṭha lo rum rum awm e.

Tichuan an inrem ta a, vawk an talh a, a ṗhawh hlawk hlawk hian hmin khat chauhvin an chhum a, an rawn sem phei ta a, a dawtah upaho vin, Fanaiho chuan an ei hnuhnung ber a, Mahse a hel deuh avangin an ei ve thei ta lova. A tukah vawkpa sumnga a dang an talh leh a, "Fanaiho kha kan sa an ei thei lo em mai, anmahni duh dan ang takin insiam ve rawh se," an ti a. Tichuan anmahniin an sa duh zat chu an la a, an insiam ve ta a ni.

Remara talh tura an tih ber Ralduha chu a huaisenna avanga an chawimawi lehlin tâk siah chuan remarah tunge kan talh ang tih an ngaihtuah ho ta a. Fanaiho hi remar a talh a rem lo a nih hi tiin Aithur khu remarah i talh ang" an ti ta a. Aithur run chu an ti thlu ta a ni. Mahse an run hmain vai an lo lian ta a. Ralduha hi keini pawhin kan hmu phak a, kan naupan laiin a thi chauh a ni.

an zinga naupang ber Hleichhama chu a chhip samah an lak lawk a, an hnuk phei ta dawr dawr mai a. Hleichhama (Bengseia tiin an ko ṭhin a) chuan, "Chhei, keimah zawk hi a ni maw remarah chuan min talh dawn," a ti rilru a. A hlauhzia chu ti hian a sawi ṭhin a. "Ka mittui leh ka hnap a kawi nuai tawh mai a ni," a ti a ni. Mahse thu an zawt duh lek hi a lo ni a. Ti hian an han zawt ta a, "Nichina mi kha tunge a nih, mi khaw zawla khati taka a han ân ?" tiin. Ani chuan "Amah kha Ralduha a ni a, Nichhing mi a ni a, a pa chu Thanhrawta a ni a, a sai kah pawh Fanaiah chuan a lian ber a, amaherawhchu naupang kan ni a, a chanchin kan hre tam lo," tiin hlau tak chuan a han chhang a.

Zahau lal upa amah zawttu chu Chhuncha Nichhing mi a lo ni ve a, tin, lal upa zingah khan Nihliap hnam chu an lo awm ve nual bawk hi a lo ni a, Ralduha chu an chawimawi ta zawk a. "K e i m a h n i, Nichhing mi, kan huaisen ber, mi khawtlangah khatianga âng ngam kha in awm ve em ni ? an ti ta a, an bawr ta luih luih zawk mai a. "Ka u, tuibur na duh maw" ti tawk an awm, "Khusi na duh maw" ti tawk an awm, tuibur an hmuam thul, zu an han zuk pawhin dawn a chang hmasa ta zat zat mai a ni.

Zahauho chuan khur an lai a, kawng thleng vela thuk hian, tahchuan a mal malin an ṭhuttir a, chhumhlumin an khuh hlawm a, uithi an ah hnan a, chhia an chham hnan ta a. "Fanaiin min do chuan an khemu chu thing bul lung bulah a tla ang a, keini 'silai mu chu an ṭhin an lungah a tla ang," an han ti ta a.

Chutia chhia an chham hnante zinga mi Hleichhama chuan remthu sawi tura an kal dawn a, upa thu hrilh, "Chhia an chham hnan che u chuan, thla a chhuak tiin chhumhluma an khuhna che u chu tlawh hawng ṭhin ula, dam reina a ni ang e," an tih chu a hre reng a. An han chham veleh chuan "Thlachhuak" tiin an khuhna chhumhlum chu a tlawh hawng ṭhin a. Hei vang hi nge ni, amah chauh hi Zahauho remtute zingah chuan dam rei a awm a. Darzo Lalkhama khuaah upa takin 1949 kumah khan a thi ta a ni. Hleichhaman 'thla chhuak' a han ti a, an khuhna a han tlawh hawng zel chu Zahauho chuan a ngaihna an hriat loh avangin an ngaihte pawh a ṭha lo rum rum awm e.

Tichuan an inrem ta a, vawk an talh a, a phawh hlawk hlawk hian hmin khat chauhvin an chhum a, an rawn sem phei ta a, a dawtah upaho vin, Fanaiho chuan an ei hnuhnung ber a. Mahse a hel deuh avangin an ei ve thei ta lova. A tukah vawkpa sumnga a dang an talh leh a, "Fanaiho kha kan sa an ei thei lo em mai, anmahni duh dan ang takin insiam ve rawh se," an ti a. Tichuan anmahniin an sa duh zat chu an la a, an insiam ve ta a ni.

Remara talh tura an tih ber Ralduha chu a huaisenna avanga an chawimawi lehlin tâk siah chuan remarah tunge kan talh ang tih an ngaihtuah ho ta a. Fanaiho hi remar a talh a rem lo a nih hi tiin Aithur khu remarah i talh ang" an ti ta a. Aithur run chu an ti thlu ta a ni. Mahse an run hmain vai an lo lian ta a. Ralduha hi keini pawhin kan hmu phak a, kan naupan laiin a thi chauh a ni.

Remthu han sawitute zinga damrei ber Hlaichhama hi chu 1938-a Darzo lal, Lalkhaman tangkapui a rawn lak pawhin, lalin a aiawhah a hmang a, mipuiin kan zawn mup mup a, Hla-ah pawh ti hian an phuah a :

"Hmasang mi hlun pi leh puten an awi mihrang lu chu,
An ngir thluai e, Zaleng zawng hi chhuahtlang dawnlung mawiin
Tunah hlimin i lawm ang u-
Ka thlang sappui mi ril chhungin an hlan.

He hla sa chung hian Darzo khaw zathler (in za lai lo in tlar zuina ṭhin) mualah an zawn chho mup mup mai a ni.

ROLURA THLAHTE LEH THLANTLANG LAL INREM THU

Sailo Lal (Rolura thlah)-te leh khawchhak Thlantlang Lalte chu indo reng reng ṭhin an ni a. Sailo Lalte chuan ngun taka an ngaihtuahin indo reng chu ṭhain an hre lo va, Khawchhak ho rem tur chuan an kal ta a.

Dâwn chhak Tiau luite chhuakah Thlantlang Lal te nen chuan an intâwk ta a. Thlantlang mi, Sunthla (Hauhulh) hnam chuan Sailo ho nena inrem chu a duh ta lova; 'Ka phu a ṭang a ni' a ti tlat a. Nimahsela, Thlantlang Lal Vannghina chuan, inrem duha lo kal an ni a, chuvang chuan kan inrem ngei tur a ni, a ti a, an inrem ta a ni.

Tin, Thlantlang Lal Vannghina chuan. Kawlhâwk Lal Thangduta hnenah chuan, I fapa hmingah, Rungnawla lo sa ang che tiin, Rungtlang hi Ka nawl vek a ni, a ti a. Thangduta ve thung chuan ti hian a chhang ve leh a, I fapa hmingah chuan Lalluaia lo sa ve ang che, Khawthlangah chuan ka Lal ber a ni. a ti a. An fapa hming chu an in sak sak ta ve ve a ni.

Tin, Thlantlang Lal Vannghina fapa Lalluaia chuan Lianduna a hring a. Lianduna chu Lal hmingthang tak mai a ni a, Lunglei S.D.O. te nen pawh Lal ban hma kha chuan, Boarder Meeting-ah te pawh an inbe ziah ṭhin a ni. Rual u deuhte chuan mi lar tak a nih avangin an hre hlawm khawp ang

SAILO LALTE LEH KHAWCHHAK INREMNA

Sailo lalte khan khawchhak ral kha an la hlau ta reng a. An lal puite chuan "Khai le, Vuta nang hi i fing varin i huai bawk a, Pawiho khi han rem la, Ngunte ṭhi leh Liando dar i nei ang a, ram i duh chin i kawk dawn nia," an ti a. Biate tlangah a ding a, Tuichang ral chhak lam khi a kawk chho ta a. Vuta chuan "Ngunte ṭhi ka ṭhi, Liando dar ka dar, thu a rem chuan lang thei zawng ka ram, ka ram," a ti ta a ni. Chu hla chu Dar-hlaah an nei ta a. hetiang hian

"Nguntc ṭhi ka ṭhi, chang thei Liando dar ka dar:
Kan vanneih chuan, vanneih chuan,
Sailo ngurpui vanneih chuan, lang thei zawng
ka ram, ka ram.

Mahse Vuta chuan tang ngei dawnin a inhria a, hetiang hian a ti ta a. "A thih zawng ka thi lo vang a, a man erawh chu min lo man ngei ang a, min lo man chuan ka hlawh bakah min tlanna tur chu in rawn ngaihtuah a ni ang chu," tiin. A Sailo lal ṭhiante chuan rem an ti zel a. A thawk chho ta a. Sum an khawn ta a. Mahse Laltuaka chuan, Vuttaia tlan nan chuan kelte bengbeh pawh ka phal love," a ti ta a. Chutah lal dangte chuan, Mahni lal puite tlanna tur pawh i phal lo a nih chuan i tan pawh a la pawi ang," an ti a. A khua a mite chu pem vek rawh u, in pem loh chuan ṭhenawm khuaah reng reng chuan chaw in fakin tuisik pawh in lam thei lovang an ti ta a. An pem darh tir vek a ni. Chuta ṭang chuan Sailo lal tlawm Tuaka no an tih hi a lo chhuak ta a ni. Vuttaia pawi remnaa a tel ve duh loh avangin chutianga tlawm ta chu an ni.

Vuttaian khawchhak a han remna chhan chu Rohrehlova leh Lallulan Thlanrawn an rawt kha an hlauthawng reng a, chuvang chuan Sailo inthurual chuan Vuttaia remna palaiah an tir a ni. Vuttaia chu a tâng chhuak ta a, chuta ṭang chuan a lo ropui ta êm êm mai a. Intihpui hi a thiam bawk a. Vawk 100-in zau a dawh a. Sailo lal zingah pawh chutiang chu sawi tur dang an awm lo. Fanai lamah Darzo 500 khua an awm laiin Hmarsuka Khawlhring miin kum 1880-ah vawk 100-in zau a dawh ve a ni. Mizo zingah hetiang ropuian sang ber, chutianga han thleng chu anni pahnih Vuttaia leh Hmarsuka chauh lo chu sawi tur an awm lo niin a lang.

Vuta hi mi inla lian thiam leh ropui ngang a a ni a, kan Mizo zingah chuan lal ropui ber kan ti thei ang. A awm awlin a ei a ṭha si a, a pum pawh a ei kehin dul lian tak a ni a. Vutdula tih pawh a hlawh phah hial a ni. Pawi ral nena remthu a sawi hnu chuan a ram a zauvin khua pawh a ngah a, a khaw han fangte chu Vakulin vazar rual a kawi ang ngut ngut hi an ni an ti ṭhin hial reng a. Awmpui leh khawnbawl a ngah em em a an kawı nguah nguah zel mai a ni. Ruai ṭheh ni khuaa a han kil vete hian a kut zung thum pawhin a la nawn chuang lova. Vawi thum chiah zel a barin, a ban ṭhin a ni an ti. Be mu ro hi a duh em em thin a. A thlen inte chuan be mu hi an zawng chul ṭhin a Kût ni vang thlate, chuan vawk dar hi chhipzawn laiin a tiang ur ur ṭhin a ni. Thehlei sa hi a duh em em mai bawk a, vawk sum nga dar pakhatin thehlei pathum a thlang ṭhinin an sawi bawk. Vuta lal lai hian buh chi khat an ching chhuak thar a, buh sen deuh lam a ni a. Vuta lal lai buh tiın an vuah nghe nghe a. A awmpui leh sal ten lo zau tak an nei ṭhin a, mautlawnzawn laia tam neiin an sawi nghe nghe a Vuttaia hi a ropui ang ngeiin a thlahte pawh an ropuiin hla phuah thiam leh sa kap thei tak tak te, lal an nih bakah an ni hlawm a ni

Vuta chu intih ropui tum ve tak a ni a, vawikhat chu Tlawngral lam mi pa pakhat Thangchhuna hian a han tlawh dawn a, Chumi chuan a tlawh dawn tih a hriatin Vuta chuan vawkchaw pek nan darkhuang a lo hmang a, a ar leihlawnah "awlan" silai a lo khang bawk a, in hnuaiah vai fei tluan a

thlak bawk a. "E khai, in vawk thleng chu in tuk thar a ni maw, a va thar ver vur ve, in ar leite chu in ro ṭha ber a nih hi, a tla chhia ang e," a ti a, a seng luh sak a, Vuta chuan "Chhuna in hnuaiah kawilote an zawng ngai, zu zawng ta che," a ti a. A zu zawng a, vai fei tluan a zu chhar a. E khai Lal tak takte chu Tlawngrala khu, a luhka han rap ila, lal khum, lal khum' a ti a. A kawngka han hawng ila, "Dotinkualrawt,' a tih khu" a ti a.

Vawikhat chu a khuaa zawlbuk kawtah nula pakhat hian a buh phurh lai a tibaw vek mai a. Rut lovin a kalsan ta mai a. A lo hmutu mikhualte chuan, E! i buh chu i rut dawn na nge, a han ti a. Chu nula chuan Zah zelah Vuta lal laiin buh bua kan rut ngai lo ve," a ti ta ngawt mai a. Chu thu chu Vutan a lo hriat chuan a lawm êm êm mai a. Nula chu a zawt chhuak a, hmeithai fa a lo ni a. Thi cheng sawmli man lai a pe ta nghe nhge a ni.

Vuta hi Rullamah kum 1876-ah a thi a, a thih zan tak hian thlichhia a lo tleh ta a, an in pawh a nuai chhe nghe nghe a ni.

NIKUALA LEH DAWN INDO

Pawiho hian Lusei lam hi an ngamin chhiah pawh an rawn khawn deuh reng ṭhin a ni tih kan sawi tawh a. Khawchhak Dawn khua vanglai hian Nikuala hi Khawlian leh huaisen tham fe an lo ni ve tawh a. Amah Nikuala hi a huaisenin huaisen ngaina mi a lo ni a, a tlangvalte an han ram mu a,

kawtchhuahah hlado emaw bawhhla emaw an rawn chham tawh hi chuan, amah ber hi a zuang chhuak a, tumah mut rual loh hian a kaitho vek zel a ni, an ti ṭhin. Pasalṭha hi a ngainat em avangin Dawn khaw pasalṭha Hranghleia pawh a khuaa awm turin a kaihin a kai tak tak a ni an ti a. Mi lu an rawn hawn tawh hi chuan hetiang hian bawhhla a chham a.

Kei chu e, ka pa in e, khan hrual lam thumah ka hralh e,
E lian e vawng tlir lang e, khan rel e, rimnam lu khirh nakah e, tiin.

Mut rual loh hian silai an kap ṭhin a, an mual lam ta ṭhin a; mi lu an aih chuan ti hian a chham leh a,

A chu ka nau chhawnthlai lo lak chu, ka lai han lang
Phung chhim a lawkin, kuai ko se, kuai ko se, rimnam pa lu kuai ko se," an ti ṭhin a ni.

Vawikhat chu Nikuala chuan Hranghleia chu mi lu la turin a tir ta a, "Dawn emaw Ngharchhip emaw la ang che," a ti a. Mahse Hranghleia farnute chu Dawnah chuan an awm si a, Ngharchhip-ah a pute an awm bawk sia a, thah sual a hlau va, Lungler ram riak a han that ta zawk a. Dawn ho chuan chumi thawm chu an lo hria a, Hranghleia Dawna a han zin chu an rawn um haw ta a. That tum angin an um a, mahse thah chiah zawng an tum lo nge, an pasalṭha hlui a ni a, an bei ngam lo nge, a lo tlan haw ta a. Tichuan Nikuala khua leh Dawn khua chu an indo a ni ta mai a, rawlralin an inbeia an inlambun ṭhin a.

Hranghleia chuan a farnu fate kha thah sual palh a hlauh avangin a che ṭha ngam tlat ṭhin lova. Nikhat chu an lambunnaah Dawn tleirawl pakhat hi Hranghleia chuan a kap hlum ta a, mahse an han enchian chuan a kawr hak chu a farnu kawr tah ṭhin dan ang takin 'angki tial' a lo awm ta tlat mai a, a ngaih a ṭha ta lova. A hming a han ehhal ta a, chumi thawm chu Dawn khawho khan an lo hre phak a, a rawn au let a, "Hranghlei, nangma tupa a nih kha i thah," an rawn ti ta a. Hranghleia rilru chu a na hle a, mahse a tupa ber a thah tawh avang chuan Dawnho chu dim baksak lovin a bei ta a. Vailen khan nang lo se chuan Dawn khua hi a ṭiau hial ang, an ti a ni.

Tin, vawikhat chu Thlantlang ho an pasalṭha Ralbila hoin Nikuala khua Chawngtlai rawlrala bei turin an kal a. Biate khuain zu an lo zuk ta a, Nikuala te anva hrilh ru a, Chawnglûta leh Hranghleia hoin Dawnho chuan, Thlantlang pasalṭha Ralbila ho chu an lo that ta vek a ni.

Vawikhat chu Nikuala khuaah chuan Zabûra te an va zin a, "Tu khua nge in nih," tiin an lo zawt a, anni chuan "Darbilhi khua kan ni" tiin an chhang a, Nikuala khuate chuan, "Keimahni anga huaisen khua maw," an ti kher kher nghe nghe a ni. Thlen in zawn an han tum a, mahse sial lo chhunin ruai an lo siam ni a ni a, kil nghal turin an sawm a, Sakei mitdel nufa an lo tihlum hi a ni a, tlangval leng lo haw apiang chuan Zawlbuk thingtel chu an rawn vur ṭhin a, ren hauh lo hian a tel telin an vawm lut a, "Khawnge Mitdeli te nufa tiat tiatin ka han tuah sen zuai zuai mai teh ang," an ti ziah ṭhin a. Zabûra te chu an muhil thei ta reng reng lo mai a. Tlangval leng an haw zo ta maw tih chuan Zabûra

chu a tho lawk a, thing tel tam ngial chu a han hnuk thla a, "Khawnge. Ainak in kan hal alh duai duai ang khan ka'n tuah ve ang e," a ti a, in chung chu a hliau ta zuai zuai mai a. "E, kan nau khan tuah tawk a hre lo a nih kha," an ti a, an pawt darh ta a. A tuk an han tho chu Zabûra chu an ngaisangin an en duh ta êm êm mai a ni.

ZUANGVA BAWK RUN

Zuangva bawk run hi Chhimlam lalte leh Fanaiho inngeih lohna, Khawnglung run atanga lo chhuak chho zel kha ni berin a lang. Kualsawia fapa Nochhuma, Fanai lal chu Zuangva bawka in 30 lek nena a kai tan tirh lai a ni a. Ralvawng lal Vandula chuan chu chu a ngaimawh ta a. Lakherho a va pun a, "Hei Fanai ho hi thlang an rawn tla thla zel mai si a, in la chelh lo thuai mai ang, chuvangin i run ang u," a va ti a. Thlahleinga zan an intiam a, Serkawr lal hovin Lakher ho chu an lo thawk a, Sangauho an rawn sawm nghal bawk a, mahse Vandula chu a lo thawk ta hauh lo mai a.

Chutia Zuangva bawk run tura an lokal chu Pangkhaw lui chhuah Tuipuiah an lo chhuk a. Zuangva bawk ami Lianthiauva leh Lersia luiah an kal a, ral hovin mi lu ah nana bawm an tah lai chu an han hmu a. Lianthiauva chuan, E! ral an ni ngei ang, ka kap dawn a ni," a ti a. A upa zawk Lersia chuan "Kap lo ve, i kah chuan kan thi ang," a ti a. Lianthiauva chuan ka kap mai

dawn an tlanchhe vek mai ang a ti leh a. Lersia chu upa zawk a ni miaû si a, a thu a hnial ngam lo va, kap ta lovin an hawsan ta a ni.

Ralho chuan Thingsai nena an in kal pawhna lei an dawh chu an sat chhia a, mahse malte thlenga tui dai chuan a la zawh theih tho va. Hetlh lai hi thlahleinga zan tak a ni a. Zuangva bawk chu khawvar dawnah an lut a, khua an va luh chuan Thalhuaia pa Chalkhama pite nau a dam lo va, an mu thei lo chuan ral fai fuk rat hi an hria a. Ral faifuk ni ngeia an hriat avangin ṭhenawmte chu han hrilh an tum a. Mahse enge mawti hian nula leh tlangval in thutiam a lo nih palh hian kan in ti mualpho ang e an ti a, an hrilh leh duh ta lo va. Khaw han var tirh ar khuan lai vel chuan ralho chuan silai an kap ta dawt dawt a, haw hawin khua an lut nghal ta a. Zuangva bawka Nochhuma pasalṭha huaisen, Thlahaia chu mi inah a lo riak a, "E, ka silai kha ralin an la hman hauh lo vang," tiin khawlaiah a tlan chhuak a, in a va thlen chuan a nu leh pa chu ral chuan an lo man hman reng tawh mai a. "Khawiahnge Thlahaia hi," tiin an thlaphang chu an lo au chul a. Thlahaia chuan ral chu a nam vak a, a nu leh a pa pawh chu an tlan chhuak hman ta a. Thlahaia chuan an kawmkar ah Serkawr lal Thawngliana nau a kap hlum a. Fanai ho chu tlan darh lovin an ṭang tlang ve tlat mai a. Laihumate chhung chu an in aṭangin an tlan chhuak hman lo va, ral ho chu an va lut a, Laihuma chuan a nupui fanaute chu puanpui tel phenah a dah a, ral lo lut hmasa ber chu a hnarah a lo thim sak a, "E, an la awm e" tiin an au ta

hlut mai a. Silaiin an kah hnan a, a malpui an kah tliah sak a. "Keimah Laihuma ka thi ngai lo ve," a ti lauh lauh mai a, a la thi lo a ni a, tiin an han kap leh ṭhuai ṭhuai ṭhin a. "Keimah Laihuma ka thi ngai lo ve," tiin hreipui tahkhat kengin a kawngka bulah a ṭang tlat mai a. Mahse khua a lo var chian chuan an kalsan ta a.

Fanai mi huaisen chem hriam ho tih takah ral an han in saseng a an han kal ta chu an pasalṭha Thlahaia ho chuan an um ve leh nghal ta mai a, an lalte nupa Nochhuma leh Darbilhi leh an fapa Hrangkulha chu ral chuan an man bawk si a, an thin a ur ve ngang a ni ang chu an kap zui ve ta ṭhuai ṭhuai mai a, an kah darh apiang chuan "Kha keimah Thlahaia," a ti ṭhin a. Tun hnua a runtuten an sawi leh ṭhinah chuan silai rik apiangin Thlahaia chuan a hming a chhal ziah mai si a, an hlau êm êm mai ṭhin a ni an ti.

Chutia silai nena an kap zuia an um zel chu an chau mangang ve ta viau mai a, Nochhuma fapa Hrangkulha hnenah chuan, "Min lo kap tawh sub u tih rawh, chuti lo chu nangmahni kan that ang che u," an ti a. A au thawm an hriat chuan Thlahaia ho chuan kah zui zel felin an hre ta lo va, an hawsan ta a.

Chutia an kir hnu chuan an ralmuang ve ta a, an kim leh kim lohte hre turin Darkhuang tlang chengah chuan an in nghak khawm ta a. Saiha lal Thangliana chu a kim ta lo va. Ani a kim loh chuan Nochhuma chu thah ve mai tur a ni an ti ta mai a Nochhuma chu sahhlum tumin Taiñga chuan chem chuan a tin uaih uaih ṭhin a. Darbilhi

chuan a lo bawhhliah zel a. Lakherho hnenah chuan, "Ka pasal in thah chuan ka nuṭate ho Thlantlang lalte khi in chelh dawn em ni," a ti a. Chutih lai tak chuan Thangliana pawh chu a lo chhuak ve ta a, ani kawng a lo bo lek a lo ni a. An zinga mi pakhat kha thi ruiin a tlu ta chuk chuk mai a, a ṭhiante chuan, "E chantiangin (thalin) min rawn kah a ni ang e," an ti a. An tlanchhe ta a. Chutia an buai nuak nuak lai tak chuan Darbilhi chuan a pasal chu a fapa hruaia tlan chhuak vat turin a tí a, an tlanchhe ta a, man lohvin khua an thleng thei ta a ni.

Darbilhi erawh chu an hruai zel a, Pangkhaw chhovah chuan a kal peih ta lo va, naupai puar tawh tak hi a ni reng a. Ani chuan, "Khawiahnge min mantu kha min paw rawh se," a han ti a. Amantu pawh an in hre hlei thei ta lo va. An in puakchhawk ta lai lai mai a. An han puak chuan Darbilhi chuan, E In rimchhia, in tukkhum a uih," a ti a, an tukkhum chu puanin an khuh ṭhin a. Thlantlang lal fanu a lo ni bawk a, a nu leh pate an thinrim an hlauh em avangin, Sangau an han thlen chuan an chhuah ta a, a mantu ber an in hre hlei thei bawk lo nen. Lal tih takah, "Artui lo chu ka ei thei lo," a ti leh tlat mai a. Sangauho pawh chuan hau tak an ti ta deuh va, S. Vanlaiphai chhim lama Varṭek ho awm hnenah chuan an dah phei a, anni chuan an khua, Zuangva bawkah chuan an han dah chho ta a ni.

Nochhuma chu Zuangva bawk aṭang chuan Muallianpuiah a insawu chho ve leh ta a, Mualliaupuia

an awm hnu chuan Lakherho leh Sangauho chuan Fanaiho hi va rem ila a ṭha ang, hetia awm reng hi a fel lo ve, an ti a. Remthu sawi tur chuan Muallianpuiah Taiinga ho chuan an kal ta a. An kal dawn chuan, Sangau upate chuan, "Hei remthu in sawi dawn a ni a, Nochhuma chu va be suh u, a huaisenin a thin a chhe si a, Pahnuna va be zawk ang che u," an ti a. An vanduai a siamin Taiinga chu Nochhuma inah kher chuan a va thleng a. A banglaiah chuan a fapa Hrangkulha chem an man chu a thiat kher bawk a, Nochhuman a han hmuh chuan "He chem chu Kulhbawnga chem a nih hi," a ti ta mai a. Taiinga chuan "Thing leh Rua innawh lai chuan eng zawng pawh a lo ni ang chu," a lo ti ve thuai a. Rem ṭhu sawia lokal tih takah Taiinga hote chu zu an inpui a. Nochhuma thin ur lutuk chu zu hmunah pawh chuan a awm hle hle thei lo va. A chhuak a, a fei a la a, a feilu chu a rawn thlawn a. Chutih lai chuan Taiinga chu chhuak ru turin an kheuh ru a, mahse, "Thu kan la sawi kim lo ve," tiin a tlanchhuak duh lo va. Nochhuma chuan a fei chu a puanhnuai a, bawh hla a chham ta mai a. Taiinga chu pawnah an hnuk chhuak a, tuallaiah an that ta a. Muallianpui hmar veng leh pawi veng inkar kawt chhuah lamah a ruang chu an paih ta. Chutia Taiinga Sangau khua remara an talh avang chuan Sangau ho chuan, "Keini kher kher remarah min talh chu kan lungawi bik lo a ni, Fanai nen kan indo vang," an ti a. Lungtian an pun a, Lungtianho chuan, "Hei Sangau-in Fanaiho kap turin min ti tlat mai a, kan hnial ngam si lo va, keinin

kan kah che u chuan, silai mu thun lovin kaṇ kap ang che u," an ti a. La hmun mualah an inkap ta chiam mai a, Lungtian pasalṭha Hnawncheuvan silai mu a lo thun a, Fanai pasalṭha Kalkhama a kap hlum ta a. S Vanlaiphai Leilet zawlah an inkap a, hemi ṭumah hian Fanai mi huaisen Sitêka pawh a tel a. Silai a han rik ṭhuai ṭhuai chuan, "Sitek, kun rawh, an kap ang che," an ti ṭhin a, a ni chuan, "Pawi ralah ka kun lo vang, ka dah deuh deuh nghal loh," a ti ṭhin a ni an ti.

Tun khaw hnuah Lungtian lam upa pakhat Parenga a lo zina, kan inah a thleng a. La hmun muala hmanlaia an inkah thu sawiin kan ti ti a. "Engtizia nge khami ṭum khan, upa sawi danin, Lungtian chuan silai mu kan thun lo vang an ti si a. Hnawncheuva khan Fanai pasalṭha Kalkhama kha a kahhlum si ?" tiin ka zawt a. Ani chuan Upa sawi dan chuan Fanai ho khan an silai mu an lo phawrh hmaih nge ni, pawih lam pasalṭha pakhat khup an kah sak a, Hnawncheuva thinrim chuan a silai mu a thun ve ta mai a ni an ti; tiin a sawi a.

Zuangva bawk an run hian a tua mah mah uang tur an awm chuang lo. Pasarih ve ve an in that a ni. Zuangva bawk run thawm chu Thingsai aṭang pawhin an hria a, pui turin pasalṭhaho an kal a, mahse ral an lo ṭil hman tawh a ni.

VANDULA BUNGKHAW RUN

Bungkhua hi Sailo lal pali Vandula ho intiam rualin an han run a. Mahse an run dawn thu hi Fanaiho hian an lo hrilh ru hmasa hlauh mai a.

Hemi avang hian Sailoho hi an chesual ta a ni. Fanaiho hian an lo han hrilh mai hi chhim lam lalte nena an inngeih lohna kal zel kha niin a rinawm ber.

Lal pali khaw tlangval an ni bawk a, zasarih lai an tling a ni. Fanai pasaltha pahnih Pualkhawia leh Vairothanga ram chhuak chu Tiau dungah an han hmu a. Anni chuan savawm sa hi an lo rep a. A hmasa pawl chuan an sa rep chu an pawt thla a, an rawh ta nawk nawk mai a. Val upa an lo thleng a, sarep dil hauh lova an lo pawt thla mai chu an hau ta a. Pualkhawia chuan, "E, kan ui hau hlei nem, rawh rawh u, rawh rawh u," a ti a. An hotute hnenah chuan, "Kir leh mai rawh u, zan tin an ralven bukah mei a eng tlat mai a, hriatna an nei tawh a ni ang, in chesual ang e," a ti a. An zinga lal pakhat chuan, "Ka mumang a tha lo," a ti a, a hote chu a kirpui leh ta a.

Khaw thum tlangvalte erawh chu an kal lui ta a. (A kal zingah chuan Chawngsavunga, a naupang ber a, silai pawh a keng ve lo va, tun hnu hian Darzovah a lo pem a, kan kawmthlanga awm ṭhin a ni a, a ni chuan Bungkhaw run thu hi min hrilh ṭhin a ni).

An kal ta chu ṭawng chapo tak tak nen tlangval hote chu an pawt chho ta a. Thingluang sang deuh kan tur an han ṭan pahte hian, "Fenfualin an kal thei lo vang e," an ti a, pawi sal an man tur ngawt chu ṭawngkau chhehah an hmang ta a. Bung khua an han lut chu a lo ruak ta hiau mai a, kulhbingah an lo awm vek a lo ni a. Tlangval hote

chuan an archhiara arte leh an vạwkte chu an kap ta zawt zawt mai a. A tuka an haw tur chu kawtchhuah bulah chuan ruangchaicheh an lo thlak vek tawh a, Bungkhawho chuan Lungler khuate pawh an lo pun vek tawh hi a lo ni a. An rawn kap ta a, Sailo ho chuan zuam êm êm mai hian "Kap ve rih suh u, an tlanchhe zo ang e, an ti a. Mahse an rin loh tak chuan leh lam leh lam aṭang chuan an rawn kap ta a, an inkap nasa ta hle mai a. Sailo pasalṭha Darchhinga chu, "Darchhing kun rawh, kun rawh," an rawn ti a. "Pawih ralah ka kun lo vang," a ti hman chauh va, a chalah tak an rawn kap fuh a, a thi ta a ni.

Sailo ho chu an tlanchhe ta a, eng emaw zat a n thi a, ni sarih chhunga lo thleng ve lo chu thi tawhah an ngai ta ringawt mai a. A ṭhente chu khawhar an lenpui laia lo thleng leh nawlh ta pawh an awm a. Chutiang khawp chuan an phirsi hlawm a ni. Sailo tlangval hmelṭha Vungdanga pawh a thi a, tihian hla an phuah a :

Chengrang kauva Bungkhaw phunlung daiah
Vungdang chhawl ang uai kan ring lo ve, ka
ring lo ve, tiin.

Bungkhaw upate sawi dan chuan, Sailo hovin an run tur hi an lo hre lawk a. An vel khuate an lo pun hman a. Anni khua chu nunau nen kulhbing chhungah an lut vek a. Daia lo changa lo kaptute pawh chu Lungler khuate an ni. Kulhbing chhunga an awm lai hian nau pathum an piang a. Pakhat chu Hmarnawna an ti a. An pian thir aṭanga an chhut danin 1977 kha kum 125 a nihna a ni. Pakhat hmingah chuan Kiamkaia an ti a. Pakhat hming

chu Darzama a ni. An tawngin kulh hi KIAM an ti a. Kulha an awm chu an phuah chhan a ni. Kulh chhungah hian an lo awm rei tawk hle a nih a rinawm, nau pathum lai an pian hman avangin.

AINAK RUN

Darzo sanga awm laiin Ainak an va run leh a. Fanaiho hian Lakher hi an va run fo mai a, "Chhawn" zawn nan an va hmang ṭhin a ni. Fanai pasalṭha Pualkhawia hovin an thawk a. Lungtianah an riak a, Anni chuan, "Haw leh mai rawh u, in run zawng a tha lo ve," an ti a. Mahse Pualkhawia chuan, "Kan kal laklawh tawh a, haw thei kan ni lo ve," a ti a. Anni chuan, "F, Pualkhawi, i ṭhian te zawng zawng pawh kan be tawh a, tuman an hnial lo, nangmah chauhvin i duh lo va, i thu a ni maw, kan chhinchiah ang che," an ti a. Chutah Pualkhawia chuan, "Min chhianchhiah rawh u, keini pawhin kan chhinchhiah ve ang che u," a ti a. A hote nen chuan an kal lui ta a. Pualkhawia chuan Ainak lal hmci a that a, an inte pawh an hal sak a ni. A fapa Ramlinga chu salah an man a, tlai khaw hnuah Thihnain an tlan let leh ta a ni. Heta an kal dawn hian an lalpa Nochhuma hian, "Pualkhawi, hei in kal dawn a, pawi ho chu mifing vervek tak mai an ni a, an thu kha awih hlek suh ang che," tiin thu hrilh a ni.

BUNG KHUAA RAWLRAḶA KAL CHANCHIN

Fanai lal huaisen Nochhuma a thih hnuin a nupui Darbilhi hi Darzo aṭangin Lungpuitlang a kai chho leh a, chutih lai chuan Bungkhua aṭangin rawlralin mi pathum an lokal a. Pahnih hmingte chu Thangvala an hotu leh Saiduma an ni a. An ṭhian pakhat erawh chu a hming hriat a ni ta lo.

Lungpuitlang Darbilhi khua chuan Darkhuang ram an neih kum a ni a. Thangvala hote chuan Darbilhi khuaah chuan buhfai zanriak an dil a, an kal leh ta mai a. (Hetih lai hi Darkhuang ram neih kum a ni a,) buh zingphurho an tawk a, buhphur hnuhnung ber Nuchiki teho an ni a, pawih ve bawk an ni a. Thangvala hote chuan, "In hnungah mi an la awm em ? tiin an zawt a Sal hruite kenga an hmuh avangin an hlau thawng a, ral an nih rinna deuh nei chungin, "Awm e, an la tam mai," tiin an chhang a, an kal pel chiah chu, "A hnuhnung ber ni sela kan han man mai tur a," tiin pawi ṭawngin an sawi a. Nuchiki chuan pawih ṭawng a lo hre hlauh mai a, hlauthawngin rit phur chung chuan an theih ang tawkin an tlan ta a. An thlen veleh chuan an sawi nghal a. Lal leh upate an in berawn thuai thuai a, um turin tlangval chakte an tlantir ta vat a, an um ta vang vang mai a. Pangkhaw lui chhuah Chhimtuipui a finnaah an zu nang ta a. Chalthanga Hnamte mi, Ralsiama pa chu thleng hmasa ber a ni a. Thangvala hote chuan Pangkhawlui chhuaha tuiherawt siam chu mak ti awm takin an lo en khawtlai hi a lo ni a.

Chalthangate chuan, "I niin lo haw teh se, kan in bia ang," a ti a tiin an han au va, an man ta nghal a. Chalthanga chuan Saiduma a man a, a ṭhiante chu mi dangin an man a. An hruai hawng ta a. Darkhuang tlangcheng kawn an pelh hnu chuan Saiduma chuan, "Ka dai kal a chhuak e, a ti a, a peng ta a. A lo chhuak har ta deuh va, ani a tlan chhuak a lo ni reng mai a. Kham chhengchhe takah hian a zuangthla a, tun thlengin "Saiduma zuan thlakna kham" an ti ta a ni.

Chutia a tlanchhuah tak chuan midang chu an chhuah ve an hlau va, hnungkhirha phuar an tum a. Thangvala chuan a ipa a sal hrui ken chu a phawrh chhuak sauh sauh mai a, "Khih u, khih u, ka duha marnu ka khih, ka duha marpa ka khih, khih laiah ka khih chenchun," pawi ṭawngin a ti ta mai a. A sal hrui chuan an hnung khirh a, an kai a, an kal tha duh ta mang lo va. Thah ngei an in ring a ni ang chu. "Min that mai rawh u, kan lu kan phur peih tawh lo ve," an ti a

Pi Darbilhi fapa Lianbuka chu an han ko va. A lo thlen chuan a chhuahchhal a, "Engtiziange ni hetianga in awm, zanriak buhfai min dil a, kan pe che u a, kan lu leh ban la tur tan a ni maw buhfai kan lo pek che u," a ti a. A serhthianah a han kik hlek a, bawh hla a chham ta nghal a, a khaw tlangvalte chuan an kap ta nghal a. Thangvala phei chu an han kap tur chu a hnung lamah a tawlh han han mai a, silai pasarihin an kap a, an tihlum ta a. An ruang chu kawngthlangah an paih ta a. Tun thlengin chu lai hmun chu "pawi ruang paihna" an ti ta a ni. Hetia Thangvala te an kah

rik dawt dawt lai hian a tlanchhuak ta Saiduma chuan Chhunfeu tlang lawnchhuak hmanin a insawi ṭhin a. A hlat deuh em avangin an ring mang lo.

Chutianga mi an lo thah tak chuan Saiduma tlanchhuak bawk nen, Chalthanga chuan, "Ral kan siam ta a nih hi," tiin a fapa hmingah pawh Ralsiama a sak phah ta hial a ni.

Darbilha nuṭate chuan a khua ten thil an tih dan chu an lo hrie a, a nuṭapa Chhiakama chu a lo zin a, thil awm dante an han zawt chiang a. "Anih tak chu, an thiam lo a nih chu, amaherawhchu an silai erawh hi chu ka hawn chho ang a, an chhungte ka pe ang e," a ti a. Engmah buaina awm zui lovin a reh ta a ni.

HAUTHENG RUN

Hautheng pawh hi Lakher khua bawk a ni a, Fanaiho chuan an va run leh ta a. Mahse Ainakin an lo hrilh ru hmasa hlauh mai a, chuvang chuan an lo in ralring sa vek hman a, kulh bingah an lo in khung vek hman a. Fanaiho chuan ngampa tak maiin an bei si a, an inkap a, Fanai pasalṭha pakhat chu kulhbing bul lawkah chuan an kap thlu ta mai a. Hautheng ho lah khan a ruang chu an chang tlat mai bawk si a, a ruang pawh chu an la thei ta lo va, an ṭang deuh ta tlat mai a. Chutia ruang tan chu tlawmpa-eksenah an nei bawk si a. Tichuan chhumpuizin an siam ta a; silai an kap khu ta chiam mai a, chumi khu karah chuan Do-

pawrha a zuang lut a, an pasalṭha bawpah chuan a la a, a hnuk ta chiam mai a, amah a lo chak em avangin bahlah miah lo vin a rawn tlanpui a, an rawn kap fuh ta lo a ni. Tichuan a ruang chu an hawn ta a, "Kawlchaw lui" lian chu ruang pu chung chuan Dopawrha chuan a dai ta a, a kokiah hian tui a liam zarh zarh a ni an ti Hautheng runah leh Tihbual runah hian Fanai ho hi an che sual ber a ni.

HALKHA CHHUAK

Semhrânga hi Halkhaa awm a ni a, an laltc nen an in ti thiam lo va, an Halkha lal inpui chu a hal ta a. Chutiang thil a tih avang chuan hlauthawngin thlang an lo tla ta a. Lungtian Jamah Dokulha a awm ta a. A khaw hnu deuhvah chuan Halkha lal chu Sangauvah a lo zin a, chumi ṭum chuan Semhranga tupa Hrangchhuma chu Sangaua a lo zin lai tak a lo ni ve a. Halkha lal chuan, "Nangmahni hi in ni maw kaa Halkha lal inpui hal tu che u kha a ti a. Hrangchhuma chuan ni e le, i va han hre rei ve le, i thil tih dan chu, a ti ve ta a. Nimahsela a han in ngaihtuah a. E kan thiam lo a ni e, min ngaidam rawh zu belpui ka lei ang e, a ti a. Hrangchhuma hi dawithiama miten an ngaih a ni a. Halkha lal hnenah chuan, engahngc khatianga zu in hote in sawi mai, dawi a thiam asin an ti a. Chutia an tih avang chuan a kal bosan ta daih a.

Semhranga hi Halkha aṭanga a lokal dan chu hetiang hi a ni. Halkha aṭangin Lungtianah a rawn awm a, chuta ṭanga a zin kualnaah chuan a nupui te nen an kal a, sai thawm a hria a, a nupui chu hmawngawnah dahın sai chu a bei a, a kap ta a. Saisa chu an rep ta chiam a, tuna Sairep an tih tak khu Semhranga saisa repna a nih avanga hming lo pu ta a ni.

LALLUAVA LEH VANSANGA VAILIAN DAN TUM THU

Vai lo lian kha Rolura thlahte chuan Chhipphırah an lo kap a. Chhipphir lal Lalluauva chuan Vansanga hnenah, "An lo chho tur hi i lo kap kir mai ang," tiin a sawm a mahse Vansanga chuan, "Lalluava, i ṭhi ka ṭhi, i dar ka dar" a lo ti a, chutıa a tham loh lutuk avang chuan Lalluauva chuan a kap ve duh ta lo va Major H. Shakespeara (Tarmita an tih mai) pawh chu heta an kah hian an dang chep nasa tawh a, Mizoho hian an hual bet tlat a, kulh aṭang khan daileng tur pawhin tumah an chhuak ngam tawh lo va, an ekte pawh an fun a an paih chhuak mai mai tawh a. Mahse Lalluauva chuan a ruka ei turte pein a ṭanpui tak avangin leh chhak lam aṭanga lo chhuk Nikuala rawn hneh thla tute lo thlen tak avangin an chhuak leh thei ta a ni.

Hetia vai an lo len tak tak hnu hian Vansanga chuan Lalluauva chu kahpui atan a sawm leh ta zawk a. Mahse Lalluauva chuan :

Kan sawm kan sawm laia nuam lo che,
Lal bik tum suihlung in chhir che.
Tunah ngur mi sawm leh e,

tiin hla tein a lo phuah ta a. A chunga kan sawi tak ang khian, Vansangan a kah tum pawhin Lalluauva chuan a rukin a lo pui ta mah a ni.

Chutia Lalluauva ṭanpuina avanga him taka an chhuah tak avang chuan hnehtu chan an lo chang ta a. Lalluauva hnenah chuan "Lalluau, i ram duh chin sawi rawh ka pe ang che," Taimita chuan a ti ta a. Ani chuan, "Ka tlang neih chin hi a tawk e," a ti ta mai a. Anih leh i khuate kuli awlna ka pe ang che," a ti leh a. Lalluauva chuan, "Ni lo ve, kuli an awl chuan chiseh chem hman tur an nei lo vang," a ti leh a. Laiphir ṭha tak a pe a. "Number khen a ngai lo vang," a ti leh a Sap dang lo chhuak reng reng pawhin an ngaimawh ngai lo. India Independence 1947 atang chiah khan number an lo pe ve ta chauh a ni. Tin, Certificate ṭha tak an pe bawk a, a mawiin a ropui hle mai a, a hmutu apiangin an ti thin a ni. Lal kawr an pe a, a kokiah dâr kawkalh chuat mai in a inbel tel bawk a, a mawiin a ropui hle mai a hmutu apiangin an ti thin a ni.

Chhipphira an inkap; hual beh tlata an lo chhuak leh ta chu chhim lamah an lokal zel a. Leite-ah in kahna an nei leh a, Leite rama tuna Vaihmun an tihah chuan awmhmun an khuar a, kulhte pawh an siam ve a Leite aṭang chuan Tuipui ral kai chho vin Darzo an lut a. Darzovah khua a lo awm tawh lo va, an lal Darbilhi chu Lungpuitlang lamah a khuate nen an lo pem zo tawh a. Darbilhi awmna

khua Lungpuitlang lam chu Tarmita chuan a pan leh ta a. Darbilhi hian sapho Tuipui ral kai chho hi kah a lo tum lo reng a. Nimahsela a khua Lungpuitlanga Tarmita lo lut thut chu, hmeichhia a thuchang, inchar lamah tlan a han tum deuh va, mahse a tlan hmain an lo lut hman tawh si a, a tlan chhuak hman ta lo va. Tarmita hnenah chuan Darbilhi chuan, "Kei hi nuṭa nei lo, nuṭa awt êm êm ka ni a, nuṭa-ah ka zawng ang che," a ti a. In charah chuan puanpui a phah a, puanpui chungah chuan a thutir a, puan dum a pe a, in remna sa-ui an tan ta nghal a. Sial a ki leh a beng inchen a talh a, Tarmita chalah chuan se thi a tat a, thu an thlung a, an inrem fel ta a. Hetih lai hian Tarmita chu Major a ni a, a chungah hian Colonel Tegear a awm a. Leitea kulh chu a lo nghak a, chutia Tarmitan Lal Darbilhi a han rem tak avang chuan Tegear-a leh a hote chu Darzoah an chho va, kulh nghet tak leh ropui tak an siam a, ama hming chawi in Fort Tegear an ti nghe nghe a, Tun hnu indopui pahnihna hunahte pawh sipai lal lokal apiangin Darzo lal Lalkhama leh a Upate hruaiin Darzo kulh Fort Tegear an tih chu an en zel ṭhin a ni. He kulh hi tun thlengin hmuh theihin ropui takin a la awm ruih a ni.

Tin, Darzo-a a kulh hi Fort Tegear tih ni ṭhin, mahse Tarmita ho ngeia lo buatsaih a nih avang leh Tegear-a a haw hnu pawha lo nghaktu a nih avangin, Tarmita hmun ti emaw Tarmita kulh emaw tiin upate chuan an sawi ṭhin a ni.

Tarmita chungah hian Marliana (Murray) a awm a. Fanai lal Zakapa Ṣu Khawhriah a lal a,

chutah chuan Marliana chu a han kal a, Zakapa khuaa paihte nula hmeltha tak mai chu a ngen ta a, mahse a tlanbo va. Tichuan Zakapa nupui chu a ngen leh ta a, Zakapa chu a thin a rim a, Marliana thinhnunah chuan kah a tum a, silai a chuktuah a, mahse a upa chuan a ngai ngam lo va, a ben per sak a. Chutah Marliana hote chu buhin hal turin an tlan ta a, chumi lo haw leh lam chu Zakapa khuate chuan an lo lambun a. Zakapa chu an man a, an inkhing ta a. Tarmita chuan "Zakap engah nge in kah mai le" tiin a han zawt a. Zakapa chuan, "Paihte nula a ngen a, a tlan bova, ka nupui a ngen leh a, ka kap a ni" a ti ta a. Chutah Tarmita chuan," Zakap i thu ngai hlir sawi rawh, nang i lal ang a, kei ka sang ang," ti ta a. Tichuan Marliana chu a tla ta a, Tarmita chuan Lunglei hi a awp ta a ni

Darbilhi leh Tarmitan Lungpui tlanga sa ui tanna an neih hnu chuan tlangte an thlir a. Darbilhi chu a ram atana a duh chin a kawhtir a. Tuipui atanga Pangkhaw lui dung zui chho hian a kawk a. Pangkhaw lui atanga Darzo luia chhukin Tuipui thlengin, Tuipui zawh chho lehin a ramri atan a kawkin a sawi kual a. Chumi hnu chuan Mamte tlang dum dur maite chu thlirin, a fapa Lianbuka chu kai thla turin a fuih a. Lianbuka chu fapa mal leh tlangval a nih si avangin a kai a remchang rih lova. Dopawrha chuan kai a lo dil si avangin a kai thla ta zawk a ni.

Sap ho hi Darbilhi chunga an lawm em avang hian a ramrite hi inchi khat pawha tawlh sak an remti lo hle a, S. Vanlaiphai ramah hian pakunga

rahsiin khaw din a tum a. hmunte a siamin lote a vat vek tawh a. Saui ṭanna thuthlung keng chuan sapho hnenah an sawi ta a. Sapho chuan Pakunga pawh chu an hnawt chhuak leh ta a ni.

HAUSATA TE UNAU CHANCHIN

"Khawnglung" Vuta leh Fanai (Lungzarh) hoin an run hnuah khan, Vutan a mah veng turin Khawnglung a runpui Lungzarh ho a chah thla a. Lungzarh ho chuan Vutan min chah thla e, an ti a. Kamliana fapa Taihmunga a rawn chhuk thla a. Zawlsei Selesih aṭanga mel 5 Bunghmunah Taihmunga chu a lo awm a. Chuta ṭang chuan Lungkawlh ah, Lungkawlh vela thil hming. Zuva lui te, Lungva te khi a rawn phuah vek a ni. An khelkhawn hlaah pawh "Vanlaiphai leh purun tlang hi hei hawi ti e; mi nunnempa hreuthanga zun nat," an ti a ni.

Chuta ṭangin Bungtlangah, Bungtlang aṭangin Hrangkunga Lungrangah, Lungrang aṭang chuan Pukpuiah Lunglei vela Lui hminga "Va" zawng zawng hming pu khu a ma phuah vek a ni. Chuta ṭang chuan an lo chhuk leh a, Thiltlangah, Thiltlang aṭang chuan Perilungah, Perilung aṭangin Cherhlunah, Cherhlun-ah chuan an pa Taihmunga chu a thi ta a. A Khawlai fa Cherhlunah chuan an kalsan a, chuta ṭang chuan Phunhnawma Vanlaiphai ah hmun an nei leh a. S. Vanlaiphaiah afapate, Hausata, Dokulha, Vantura te nen chuan an awm ta a ni. Chuta ṭang chuan Lungtianah an lut leh a, Hausate nupui atan Thlualam Lal Bekhrama fanu Ngundawngi an dil a, A man atan chuan Sal an ngen ta a.

An lo kal kual tam em avangin engmah an nei lova, "Khawbu" zuk run ula, chuta in Sal man chu manah kan la ang an ti a. Thu an thlung ta a ni. Lungsen Lal Lalchhuna (Thangluah Lal) an zuk run a, Sal tam tawk tak an man a, tin, mi tam tak an that bawk a; Sialte pawh an kawi ta vak mai a, Sethlun kawnah an riak ta a. Mat leh Tuipui inkarah an rawn kai a, chuvangin Mat leh Tuipui inkar khu "Sekawi tlangdung" an ti ta a ni. Tichuan Mat chhuah Tuipui-ah an kai a, Lungtianah an lut ta a.

Ngundawngi chu nupui atan an dil ta a, (an in tiam ang an hlawhtlin tak avangin) tichuan anin nei ta a ni. An Sal mante chu manah an pe a, Thantlang Lal (Darbilhi pa) Zahuata pawh khan an Sal man te chu manah a ei ve a ni. An mi man ho zinga, ṭhenkhatte chu Khawchhak lam aṭangin an lo tlan ru a, an tlan dawnin Buhfai an thukru a. Thing vawi khat an va phur a, Buhfai an dah ru a, kan phur leh dawn an ti a; an Buhfai thuhruk chu an la a, an tlan ta daih a ni An tlanchhia chu Sakeiin a hruai a. Sakei chuan hma a hruai zel a, Bungkhua-ah an lo chhukthla a, Bungkhuaa an luh dawnin Sakei chu kawngthlang ah a peng ta a. Kawtchhuah leh lamah a lo awm leh a, tichuan Sakei chu an zui zel a, Tiau-ah an rawn tla thla ta a. Tui an dai thei ta lova, an hma-ah Sakei chuan a mei a va hem a, Sakei mei chu an chelh a, an dai kai ta a ni. Thingsai khaw Buhseng lai tak a ni a, Zingah (Chawei hmain) an thleng a, kan Buhfai ken hi chhum ula, Keinin in chhumsa hi kan ei a nge an ti ta a Thingsai khaw Buhseng ho chuan, E ! ! ! kan chhumsa hi

ei ula, in Buhfai ken pawh hi nakinah in duh leh ang, keng leh rawh u, an lo ti a. Lungleng, Kangloa nu Chhunrangpuii nu nute an ni. Tichuan Darbilhi te khua-ah an lut ta a.

Tin, Hausata nupui Ngundawngi kha a tlan leh a, an ko leh ta a, an han ko chu, Hmaitlamah mingo lu an lo ngen a Hausata te unau chu Mingo lu la turin Saichal tlangdungah an kal ta a, Rangamatri kiang vel a, Border-a Sap lo awm (pathum) an zuk that ta a. Sap pathum lu leh Rifle pathum, Laiphir pakhat leh puakruk (Revolver) pakhat an rawn hawn ta a. An thil hawn chu an unauten man angin an ei ta a. Hausata chu an ramvahnaah Pangtawh kham hnuaiah Lungtumin a chhut a, a thi ta a ni. A thlanah chuan Laiphir kha an phum tel a.

Tarmita te an lo len khan, Hausata thlanah Laiphir an phum tel tih an rawn hre vek a, a thlan rawn lai turin leh Dokulha te man turin an lo chhuak a. Chumi an lo chhoh dawn chuan, Lungsen Lalchheuan Tarmita hnenah, Keini pawh min that bawk a, Salah te min man bawk a, an sal mante kha min rawn laksak ang che u, tiin a chah a. Hausata thlan tunge hria tiin, Tarmita chuan a zawt hlawm a. Darbilhi khua ami Vaitlaia chuan keiman ka hria a lo ti a, tichuan Rahsi te hruaiin an kal ta a ni. Hausata thlan chu a hrilh ta a, an han lai chu an rin aiin a lo thuk si a, Sipai ho thlan lai hah chuan, a nih loh vaih chuan nangmah kan phum ang che te an ti a. Silai chu an phawr ta a, Tarmita chuan, a lâwngin Silai vawithum an kap a, ka nauin hetin hetin a ti che maw a ti a, an kap nghek nghek a, a mittui a tla zawih zawih e an ti.

Dokulha chu man an tum a, a lo tlan bo ta daih a. An naupang ber Vantura kha a chhia khawn mante ram Sahri lui chhuahah Chhahapa (Lakher) Vantlaia ten an lo kap hliam a. A hnuhlang takah hian an lo kap a, chumi kahhliam an lo bawisawm lai tak chuan man tumin Tarmita hote an va kal a, Vantur, kan kut chungah emaw i thih dawn kan ti a, i duh ang takin i in chhunglumah i thi dawn a nih hi, an ti a ni.

Tichuan Tarmita te chu Khawchhak lamah an chho leh ta a, Thlualum Lal Bakhrama inah Saplu pakhat leh Rifle pakhat an la chhuak ta a. Tin, Thangzang Lal inah Saplu pakhat leh Rifle an la leh a. Tin, Paulala inah Saplu pakhat leh Rifle an la chhuak leh a. Tichuan Thlantlangah an kal leh a, Darbili pa Zahuata hnenah, Tarmita te chuan in Sal man zawng zawng min rawn pe rawh u, an ti a. Hmeichhe naupang pathum leh Mipa naupang pahnih an rawn chhuak a, Tarmita te nen chuan ṭawng an in hre si lo a, khua a thim a, an tlanbo leh ta a ni.

Tarmita te chu Dokulha man tumin an lo kal leh a, mahse Dokulha chuan "Kei chu mi lai ka ni a, kan pawi danin mi laiin engmah thu kan nei ve lo" tiin a lo ṭang a. An man lui ta tho va. Pa rorum leh huaisen tih takah an hruai hlei thei lova, an han puak leh an hnungah a seh a, a tawpah chuan an vawk zawn ta ringawt mai a. Aizawl aṭangin a kal duh chauh va, khuangpui nen baza nen an awiliam ta a. Chittagong-ah an tan tir ta a.

Tichuan, Dokulha tang chu a lo chhuak leh a, mahse vai khamah a namthla leh a. Dokulha chuan a makpa Zaliana sial a talh luih sak a, Zaliana

thinrim chuan Sorkar hnenah thlen a tum a. A farnu Khuangpheki chuan, "Zalian engnge i tih dawn," tiin a zawt a. Zaliana chuan, "Dokulha vai thah ka sawi dawn a ti a. A farnu chuan, "Zalian, êm êm a che, thuhnute hi dawn ve teh, chutiang chuan hram mai mai teh suh," a han ti a. Zaliana chuan, "Ka vaibel dawn bak hi engmah dawn ka nei lova," a ti a, a report ta a. Dokulha chu an man leh a. Andaman thliarkarah an tan tir ta a ni.

A tan ṭum hnihnaah chuan Hnawncheuva te nen an tang dun a. Hnawncheuva chuan Tuikuk rahsi Satinkhara a thah vangin a tang a ni a. Hnawncheuva chu an man hmain a nupui pi Suaki nen an rawldun a, an rawlna hmun chu tun thleng hian Rawlbuk tia hriat a ni ta a ni. Hemi ṭuma Dokulha tang hi a lo chhuak ta lova, Hnawncheuva lo chhuak chuan, "Kan tan lai khan, Thiana kan chhuah hun chu, vai pakhat chu kutsil man kan hmang leh dawn lawm ni," a ti ṭhin a. Hei a lo chhuah a hun ve tawh in ka hre si a, a ni pek hi a rawn that leh ta pawh a ni ang e," a ti a.

Tichuan Dokulha chanchin chu hriat zui theih lohvin a tawp ta a ni. A fapa upa ber Ngunlinga chu Bualpuiah a lal a, Ngunlinga Bualpui an ti ta nghe nghe a ni. Tumirha Rulkualah a lal a, a fapa Lianhmunga chu tlang changa a lal laiin, lal ban khan a nang ta a. Lianhmunga fapa chu pu Lal-chunga Chinzah politician hmingthang tak hi a ni Suichhuma Lungpherah a lal a, a fapa Lalhulhan a thlak a, mahse a dam rei lova, a fapa Hmungdunan a thlak leh a lal ban khan a nang ta ri. Vanlinga Fungkahah a lal a, lal ban khan a nang a, Tialcheuva Lungtianah a lal a, afapa Thawngkunga chu lal ban khan a nang bawk.

DOPAWRHA CHANCHIN

Dopawrha hi Sertlangpui khaw chhuak a ni a. Lal nula a ngaih avangin a nupui a ma der a, a nupui chu Darzo zanga khaw lam pan chuan a pem ta a. Dopawrha chuan a nupui ten Darzo an thlengin, awmhmun an nei tawh ang a tih chinah chuan a kal ve ta a. Sertlangpui atang chuan Darzo chu ni khatah a ban zawk mai a ni an ti ṭhin. Sertlangpui lal pawh chuan Dopawrha chu a pem ta a ni tih a hriat chuan a ui ve hle mai a, lo hre lawk se chuan, that lova a khuaa awmah chuan a chelh duh zawk hle niin an sawi bawk ṭhin a ni.

Mi chak leh fel tak a nih avangin Darzo zanga khuaah pawh chuan lal upa zingah a tel ve ta mai a. Lal Darbilhi leh Tarmitan saui an tan laite pawhin a awm ve a, a khaipa pawl tak a ni reng a ni. Rorel mi a nih avangin Fanai ram hi a pan a ni.

Tarmitan Mamte rama Lianbuka kai tura a rawn chu Lianbuka chuan a lo hnial ta si a. Dopawrha chuan kai a dil ta zawk a. Tarmita chuan "Lal i ni ve em ni ?" tiin a zawt a. Dopawrha chuan, "Lianbuka unau ka ni," a ti ta mai a. Tarmita pawh chuan a phal sak ta nghal a. Kai tumin a in puahchah ta a, S. Vanlaiphai hmunah a insuan phawt a.

Mamte ram a tlakthlak hma chuan chhim lam, Lakher lam lalte a rem phawt a ngaiin a hre ta a. Fanai ho hian Lakher lama chhawnte an va zawn ṭhin avang leh an lo inrun fo ṭhin avangin, remna

siam phawt loh chuan kai ngamah a ruat lo a ni. Remthu sawi tur hian Dokhara leh ṭhian dangte sawmin a kal ta a. Serkawrah an lut hmasa ber a, an lal Thawngliana hnenah chuan, "Hei in kiang kamah Mamte tlangah khua ka han siam ve dawn a, nangmahni kiang kamah nangmahni belin khua ka rawn siam dawn e, a ti a. Lal chuan a lo remtiin a lo lawm viau va, zute a inpui ta a. An zinga mi pakhat chuan Dopawrha chu thah a tum deuh tlat a, mahse an lal berin a rem tak tlatah chuan a ti thei ta lo va. Khaw pathum lai lalte a rem ta a. A tawpah chuan ramri a thleng ta a Tah chuan an lo thah ngei an ring tlat mai a, Mahse thah a hnekin sial a ki leh a beng inchen hi an lo talh ta tlat mai zawk a. An se talh chu ka-ten bulah hian rem lo deuh hian a tlu a, kaiten thingpum phahah chuan hlan chhoh an tum laih laih mai a.

Dopawrha chuan, "Naute u in sa channa hi a rem lo em mai," a ti a. Sial chu a kaihza kawn pallah a han hmer a, leikapuiah a han hlangkai ta daih mai a. Mak an tiin an zah phah ta em em mai a ni.

Hlim takin khaw lamah chuan an haw ta a, khua a miten an lo zawh chuan kan kai ngam dawn em maw ni tiin a chhang zel a. Mahse a lo tum ruh em em mai hi a lo ni a. A kai thla ta ngei a. Thlengpang tlang khami phei a zuan ta a. Hetia an kal hlan an tum em em mai a, bahra hi an lai a, hmah hi a chak em em mai a, a khuate chu a kan vel a, bahra hawn tlem deuh chu a sem zung tung mai thin a. Thingsemimte hi chawah an ring thin a

ni. Thlengang ram aṭang chuan Mâmte tlang an kai ta a, hetah hian a awm nghet ta a ni.

Dopawrhan Serkawr lalte rem tura a kalpui pakhup mi Dokhara khan Tawipui kai a tum ve a, mahse Dopawrha hian a phal ve ta lova. Ani chuan a pakhup pui lal dang Dokhama fate a han rawn a, chungho chuan. "Kai ve mai rawh" an lo ti a, Dokhara chu Tawipuiah chuan a kai ve ta a ni. Dokhara thih hnu chuan a fapa Aichhuma a lal a, a fapa upa ber Sanghleiin a thlak a, lal ban khan a nang ta a ni.

Dopawrha hian fapa Saihema, Lalphuta, Saichhunga, Sakeia, Vanlaiphaia, Saipianga leh Tlungchina te a nei a. A naupang ber Tlungchina hi a thih hma tak avangin rokhawmtu chu Saipianga a ni a. A fate zinga tiang changte chu :-

Lalphuta Thlengangah a lal a, a thih hma deuh avangin a nau Saichhunga a lal ve leh a. Saichhunga thih hnuin a fapa Bawilawka a lal ve leh a, lal banin a nang ta a ni.

Sakeia hi Mualpuiah a lal a, a damrei fu a, a lal lai hian lal ban khan a nang ta a ni.

A naupang ber Tlungchina hi a thih hma avangin a u Saipianga chu a Pa thih hnuah Mamte-ah a lal a, a thih hnuin a fapa Sangduna a lal a, lal banin a nang.

DAWITHIAM RAWT

Fanai ho zingah hian Dawithiam awmin an ring hlawm a, Pakhup Sihthu ho chu dawithiamah an ngai ta a. Vai lo len tawh hnuin Darbilhi hi

chu Muallianpui aṭangin Lungphunah a insawn a. Lungphuia kal ve lo, Muallianpui la nghak ho zingah dawithiam nia an ruatte chu an rawt ta a. Hleibawra Thingsai lal leh Dokapa Lungleng lal chuan heng Pakhup hote hi an khuate dawi-tuah an ngai ta a, an khaw hnih chuan an rawn intiam rual a, râl chhuahin an lo chhuak a. Hemi hma hian Pakhupho hian an lo hre ru sa deuh tawh a, chuvangin Chithara pem an tum a, hmunte an zu ên a, chutia hmun zu entute kal hlan chiah chuan an lo rawt ta a ni. Muallianpuia awm ve Dohranga leh Bawkchala chuan sawrkar pawhin dawithiam rawt chu remti angin an sawi vel ta a, chumi thu hria chuan Hleibawra khuate leh Dokapa khuate chuan a rualin an lo ti ta a ni. Muallianpui a Fanai dangte erawh chu tumah an che ve ta lova, bangawngahte an bih a, dawithiam deuhva an puh hote chu khawlaiah an that ta hlawm a ni.

Fanai pasalṭha pakhat Zuangva bawk run tuma Serkawr lal lo kap thlu tu Thlahaia fapa Zaruma pawh an râwt zingah hian a tel ve a. Amah hi chu Chithara hmun ena a thang hlan chiah kha a lo ni a. A rawn haw leh chuan a thin a rim em em mai a. "Ka pa Zaruma keimah tluk, ka awmlai pawha ti lova, ka awm loh hlan kher khera in lo rawt, Pualkhawia tih loh hi chu tumah hi hlauh kan nei hlei nem che u," a ti a, tuibur an han ṭheh dawn pawhin a duh map lova, a thin a rim em em a ni. A rawttu ho zawng zawngte kha a chhinchhiah ta vek a, chithar lamah chuan an pem thla ta a. Chungho zawng chu sawrkar chuan an rawn man ta a, Andaman thliarkarah an tan tir

ta a, Dokapa Lungleng lal phei chu lo haw leh lovin a thi ta a ni. Hleibawrn crawh chu a chhuah hnuah a lo haw leh a. Dawithiam rawt avang hian Lungleng khua chu an rau ta vek a, Muallianpuia la awmte kha Lungphunah an chhuk thla ta vek bawk a, a ruak ta ve ve a ni.

FANAI LAL INTHLAH CHHAWN DAN

Rorehlovan Aithangvunga leh Khualsawia leh Khawtindala a hring a:-

. Aithangvungan Dokhama hring a, Dokhaman Zaduna leh Lianchema leh Zakapa leh Pazika a hring a.

Zadunan Kaphleia a hring a. Kaphleian Sangluaia, Sangluaian Lalhleia a hring a, Zawlsei lal a a ni a, lal ban khan a nang a ni.

Liancheman Kapchhunga leh Suakkhuma a hring a, Kapchhungan Lalhanga a hring a, Lungkawlh lal a ni a, lal ban khan a nang a.

Zakâpan Thanchhuma a hring a Thanchhuma hi Sailulak lal a ni a, lal ban khan a nanga- Pazikan Lêng lal Saihnuna a hring a, hla phuah thiam tak a ni, Saihnunan Lalchuanga a hring a, lalban khan a nang ta a ni.

2. Kualsawian Pahnuna leh Hnochhuma a hring a. Pahnunan Dokapa Lungleng lal leh Hemphunga Bualpui lal leh Sabuta a hring a, Lal ban khan a nang.

Hnochhuman Lianbuka a hring a. Lianbukan Lalsailova Lungleng leh Muallianpui lal leh Lalkhama Darzo lal a hring a. lal ban khan a nang a ni.
3. Khawtindalan Patlaia a hring a. Patlaian Lalchhuma leh Dophunga leh Hleibawra a hring a.
Lalchhuaman Liannawla Tarpho lal leh Rokhuma Khawhri lal a hring a, lal ban khan a nang ta a ni.
Dophungan Thangdula Cherh'un lal a hring a, lal ban khan a nang a ni.
Hleibawran Thingsai lal Lalbuana a hring a, lal ban khan a nang a ni.

VAILEN HNUA LAL THARTE :

1.	Dopawrha	–	Mamte lal
2.	Dokhara	–	Tawipui lal
3.	Thlahaia (Pakhupa)	–	Chithar lal. Tin, a fapa Hrangruma pawh a lal tho a, mahse lal ban khan a nang.
4.	Dothangvunga (Tha-ai)		Mautlang lal.

Tin, Dothangvunga fapa Zohlana Mautlangah hian a lal ve leh a, a thih hnuah a fapa Lalnghinglova a lal leh a, lal banin a nang.

5. Tin, Thanchhuma (Sailulak lal) fapa Lalhranga Buhvumah a lal a, lal ban khan a nang.

Heng te hi Rorehlova aṭanga Fanai lal tlangchang chho zelte chauh chhuina a ni a. Fanai lal

te hi an ropui sawtin lalna ram chin pawh an nei zau hman em em a ni tih kan hmu thei a.

Fanai hnam zingah hian hlaphuah thiam langsar zual awm chu Saikuti hi a ni mai a, hmarlam aṭanga lo nem phei zelin Thingsarih hian an awm ta a ni. Tin, pasalṭha huaisen tak tak sawi tur an awm nual a, Siteka te Puilkhawm te, Vairothanga te chanchin ngah tham tak tak pawh an awm. Fanai mi chak zingah chuan Dopawrha hi a langsar ber pawl a ni a, a aia chak ni awm an hriat chu Hauchuama a ni a. Lih suk thar hian zawlbuk inchung an inkhawh hlen siak a. Dopawrha khawh chuan a dithlifarfem a hrut thla deuh ṭhin a. Hauchuama khawh erawh chuan a hlen fel nalh nalh zel a ni an ti.

Fanai Sakhaw biak bik

Fanai ho hian sakhaw biak dan hi Luseiho biak dan nen hian a in ang deuh ber a. Pathian an ngaihdan leh thihhnu thu an ngaihdan pawh a danglam lo. Thlarau sual leh mi tinatu awmin an ring ve tho va, a ṭha lamah malsawmtu chu "Pathian an tiin chu chu chunglama awmah an ngai a. Tin, sa lamah malsawmtu chu (Lasi) an ti ve tho va, chumi chu miin an zawl chuan pasalṭhaah a siam ṭhin a ni an ti. Inthawi an chingin bawlpute leh sadawtte pawh an nei ve bawk a ni.

Sakhaw biakna bika vawkpa talh an nei a, a sa hming kimin an dab hrang a, chu chu "Khawrawl"

an ti a, khum hnuaiah khochhuanin an khuh tlat a. Ni sarih chhung an inserh ta a, chumi chhung chuan chawhmeh dang engmah an ei thei lo, chumi sa chauh chu an ring ta a ni. Tin, hemi an inserh chhung hian an inah chuan tumah luh an phal lova, naupang va lut palh an awm pawhin ui hnawhin an hnawt chhuak thuai ṭhin a ni. An inserh hun chhung ni sarih a zawh chuan an sa ei kha an lo ning em em tawh a; chhungkhat laina ten an tui te an rawn khai a, anhnahte an rawn ken a, tichuan an sa eibang kha paih mai awih a ni si lova, awngah an thlak ru ṭhin. Chumi chhung chuan ui anga changin naupangte chuan kawm hnuai aṭangin an lo dawh a, chu chu an ei ṭhin a ni.

Mitthi thlaraute chu Luseiho chuan rih dila kal angin an ngai a, Fanaiho erawh chuan "Zinghmu tlang pan angin an ngai ve thung ṭhin a ni. Sakap thei te hian Lasi an zawl an ti ber ṭhin a, hemi bakah hian 'Tlangbual Zawl' an awmin an sawi leh a, chutiang mite chu sakap thei rau rauah pawh an dam rei bik a ni an ti ṭhin. Hetianga Tlangbual Zawltu hi chu mi vanneihah an ngai ṭhin a. Sakah theihna chauh pawh ni lovin kawng tinrengah an mahni vengtu angah an ngai ṭhin a, Tlangval pakhat ram vak pawh hian kawng a bo ta a, haw ngaihna reng reng hre lovin a vak vel a; ni tlak ṭep tawh hian kham pangah hian lasi hrik in en dalh dalh lai hi a va hmu ta a, amah ṭanpui tur chuan hetiang hian a sawm ta an ti.

Tlaini tla chiai e, chiai e,
Chhuihthang ka kalna, siali lengin e, ka khua min thlen u,
Siali lengin ka khua min thlen chuan,
Chun tawnah lei ang ka hril ngei ang, tiin.

Hmanlai chuan dawi hi awmin an ring ṭhin a, hlate an chham a, an inti rinawm ṭhin a; chutiang a dawi zuarte pawh chu an awm thin a. Natna dang deuh an lo neih chuan tu dawiah emaw te an in ngai ṭhin a ni. Dawithiam hmasa ber chu Khupvunga an ti a, hmar lama awm saw a ni a. Chhimlam lal pakhat hian chu a dawi lei tur chuan a upa a tir a, Thihna a kentir a. Mahse zana Khupvunga a va dawr chuan ani chuan buhfang tiat lek thil engemaw hi a lo pe a; "Hei hi te tak tein a thil ciah emaw inah emaw telh ru la, chuti chuan ngawrin a lo thi mai ang, hemi bak hi chhama dawi engmah hi a awm tak tak love", tiin a lo hrilh a ni.

Mahse dawi hi awmin leh dawithiam te pawh awm tak takin an ring ṭhin a, Muallianpui awm lai pawh hian "Dawi thiam rawt", chu a lo thleng ta a ni.

29 Fanai Upa Hlate

1. Leido daiah doral min chan e,
   Fanai val e, an ti maw.
2. Kawlfung ki tial dokim lu awi,
   Aichhung ka pu, a ti e.
3. A nunin e, khawtinthang ram a ṭuantir,
   Kei se ning law, thu law lianbang ka ti hna.
4. Rawl ka ei leh ka ei loh e, an raki len lai,
   Darthlai lo ngai awng e, zunzam ka nei lo.

5. An tho rua lai lo e, Tlantlang bawi thlai lai.
Zing phul saihmar kawtah, saitum thawn khar lai.
6. Zakual ka ṭhat lai takah, Sialdum phaw tlangah an zar,
Sawmhlei ka tlin e.
7. Zampher ki phah law ngun nu.
Lum lang Zakuala e.

Zakuala hi Fanai mi nia hriat a ni a. mi huaisen leh mi pawh that tam a ni a. Dosi karah nula a nei a, zanah a lut thin a, a mi thahte a puang zel a. A tawpah a nula nu leh pa a lo that hi a lo ni a, a nuṭa ten an hual a, an man a, an chaihhlum ta a, a thih dawn hian, a nula chu hlain:–

Zampher ki phah lawn ngun nu,
Lum lang Zakuala e.

a ti a ni an ti ṭhin,

30 Fanai Lal Sa kap theite

Hmanlai pasal ṭhate hian sa hi an kap hnem thei viau ṭhin a, sa zanga a kap an tih hi an awm zauh zauh va. Fanai lal zingah hian sa kap thei deuh mai awm chu Dokhama fapa Lianchema Lungkawlh lal hi a ni a. Chanchin mak tak mai a nei a. Tlangbual zawl an tih ṭhin ang hi a ni a. "Ka khal hi hmang kim vek ni ila chuan Chhura Vanlaiphaia sazuk hi chu chi ka liah kim thei ang," a ti ṭhin an ti. A zawl hi mi chhia a ni a, an khuaah vek chuan michhia pakhat zawlnei a awm ve a, a hming chu Bêlhema a ni a. A ni zawlte chu lal an ni a, Lianchema zawlte ai hian an lal zawk a, zawl a chhuah ṭhin a, zawlnei tiin an khuate chuan an hre lar zawk a. Vawikhat chu a zawl a chhuah

leh dawn a, "Naute lu ka chhuah thei ang." a ti a, an en huai a, naute lu chu a chhuah ta ngei a. Chumi lai hnain naute thi pakhat u khan a lo en ve a, an ina a va haw chuan, "Ka nu, nizana zawlneiin naute lu a chhuah chu kan naute kha a ang em mai," a ti ta reuh va. An ringhlel ta a. an kawmhnuaia an naute phum chu an zu hai chhuak leh a, a lu hi a lo bung reng mai a. Bêlhema tan a nih an ring ta a, chutah Lianchema chuan zawl pawh hi a nei tak tak ngai dawn em maw ni a tih avang chuan "Bêlhema hi zawl ka nei i ti a, anih leh Darpanlengi te kha i hria em? an han ti ta a. Bêlhema chuan. "Hria e, a Lurh ami Tanah an pem kha," tiin a chhang a. Chutah Lianchema chuan, "U n hu", thil ka ti sual ta, a ti a, a kun nghat a. Chutia a zawlte an puantir tak avang chuan Lianchema chungah chuan an thinrim ta a. Bêlhema zawl ṭawng chhuak chuan, "Lianchema hi sakei kamsarah nge kan barh ang meipuiah," an ti a.

Vawikhat chu, Lianchema leh an in awmpa hi salu chhuanna tur thingtuai sat turin an kal a, mahse an han kih thluk chuan an thing kih chu an hmu thei tlat lo mai a. Ia lo chuan an haw ta a Lianchema thul chhunga diar ṭial chu thil dang engmah kang hauh lovin a kang zo ta vek mai a. Tum khat chu Chhura Vanlaiphai-ah hian chang an hal a, mei a lo chhuak thei ta tlat lo mai a. Lianchema chuan, "Engtiziange ni a va lo chhuak har ve," tiin theipui awnah chuan a zu thlir a, vawi leh khatah mei chuan a rawn vuk ta vak mai a, ṭlan hman

lovin a kang hlum ta a ni. A thih hnu chuan an awmpui chu an salu chhuanna tur sahnaah khan a va kal a, an kih thlukna lamah khan a lo tlu reng si a.

Pawi sa kap thei Hrangdawna Archhuang lal chuan 500 a kap a, Sailo lamah Laithiama Siamhleia pa Lungdar khua hian zanga a kap an ti ve bawk.

31. LAL LALSAILOVA LEH LALZABIAKA TLANG INCHUH

Pu Zabiaka Sailo lal hi Hnahthialah a lal a. Pu Lalsailova Fanai hi Muallianpuiah a lal ve thung. Pu Zabiaka hian a khua hi hrisel lo ema a hriat avangin Sawrkarah Lungleng tlang khi, Vaihmun tlang nena kum 10 chhung thleng a dil a Hetih lai hian Lunglei SDO chu Vawnmawrsap a ni a. Pu Zabiaka hian SDO hnenah hian a thu duh tin-reng a sawi thei hle a. Chumi chauh ni lo vin S. Vanlaiphai leilet pawh hi a dil leh zel a. a phal sak ve ve a.

Chutichuan Zabiaka chu Lunglengah chuan a kai dawn ta a. S. Vanlaiphai lamah chuan Pu Zabiaka chuan Chalkunga, Ngaihhranga, Zâma te, awm turin a tir bawk a. Chuta an han kai chuan hla an han phuah ta a.

"Khuanun hual se Lal Saizika ṭhang tual tual,
Sappui chhawn la, khawtlang i vai hlei lawng e.
Ka chhak Aichhunga ram a dum dur e" tiin.

Chu hla chu Pu Lalsailova khua ten an hriat chuan hetiangin hla an phuah ve ta a.

"Lal Zabiaka i vang khua a zau lawng e,
Aichhung valin zunfei kan chawi tawh vek chuan,
Thangvanah sarpui a zam ngei ang" tiin.

Pu Zabiaka khuain an lo hriat chuan hla vekin an phuah ve leh a.

"Mi zawng aiin ka lal ber ti vei mai suh,
Belte khaia vanlung chhuak tih ka hria che,
I lal nan kawl reng a eng love," tiin.

Chu chu Pu Lalsailova khuaten an lo hriat chuan hla bawkin an han chhang ve leh a.

"Kan lal nan khua reng a eng lo maw ?
Lampei keha thingbuh kan pek lammualah,
Lianak nen lengzaa kan siam che," tiin.

Hetiang hian hla tam takin an phuah thluah a ni.

Hetia an in tihna chhanchu Khawnglung hi Hanai leh Lungzarh khua leh Vuta hovin an han run khan Lalhleiate nufa an man a. Lalhleia hi Vuta inah an dah a, nu chu pawi hovin an hruai chho ve thung a. Lalhleia hi Vuta chhiahhlawhah a lo awm tawh avangin an phuah a ni.

Hetia Pu Zabiakan Lungleng tlang a ṭhut lai hian Rahsi Thantluangan Lungleng tlang hi i tan sawi nghet ila, keiin South Vanlaiphai leilet hi ka nei ve dawn nia a ti a. Pu Zabiaka chuan i sawi ngheh theih phawt chuan i neih ve em em ang a ti a. Rahsi Thantluanga chuan a unau Hranga chu S. Vanlaiphaiah chuan hotuah a awmtir ta a

Mahse, rahsi Thantluanga chu a thi ta mai si a, a ni chu a awm ve hman ta lo a ni.

Chutih lai chuan SDO Vawnmawrsapkha midang Nidam sapin a rawn thlak ve ta thung a. Tahchuan Pu Lalsailova chuan thu tinreng a sawi ve thei leh ta thung a.

Lalsailova hi a nu mi chhia a ni a, a lalpuite kian an hmusit êm êm a Nidam sap chuan keipawh hi ka nu hi Ralleng a ni a, ka sappui te chuan min hmusit em em a ni a ti ve ta thung a. Pu Lalsailova lamah aṭang ve ta tlat thung a ni. Kum sawm chhung inthleng ni mahse he'ia Nidam sap hnena thu an sawi theih ve tak thung si avangin kum nga chauh an awm hman a, Pu Zabiaka hi a let leh dawn ta a, hla bawkin

"I nun am rawh lal Zabiak, i ṭiau dawn e,
Lengkhaw zopui kai mah la sappui zarah" tiin
Hnawl chang awm leh ngai e, thlang hnawmah" tiin.

Pu Lalsailova khuate chuan an han phuah leh ta a.

Tichuan an chhuak ta a, a khuate chuan an zui duh tawh lo hle a, mahse Dahrawk sapin in chhuak vek tur a ni a ti ta tlat a. An chhuak ta vek a, mahse rei loteah an mi ṭhenkhat chu an kai chho leh ta tho a ni.

South Vanlaiphai khuaa awm ho erawh chu Pu Lalsailova chuan ka khua leh tuia in awm duh chuan leilet leh a vel ram zawng hi in duh duhin in nei thei ang a, amaherawh chu ka khua leh tuia in awm duh loh chuan leilet chauh hi in nei ang a, a vel ramdang chu in nei thei lo vang a ti thung a. Hranga ho chuan Pu Lalsailova khua leh tuia awm chu an thlang ta zawk a ni.

32 Hmanlai Pasaltha chanchin

Hman lai Fanai lal, lal lian an pasal ṭha te zingah chuan hming lang deuh ber leh hruaitu ber chu Pualkhawia a ni a. Chhangte hnam a ni. Tin, midangte chu an hming than dan a zir in hetiangin a indawt zelin ziak chhuak ila.

1. Vairothanga, Hnialthul hnam.
2. Tuliana, Pante hnam.
3. Lianchhuma, Chhangte hnam.
4. Liankhama, Khiangte hnam.
5. Pu Saka, Chhangte hnam.
6. Thlahaia, Pakhup hnam
7. Dopawrha, Rorel hnam.
8. Zapina, Pakhup hnam
9. Zabuka, Khawlhring hnam.
10. Chawngbuia, Renthlei hnam.

Pualkhawia chanchin chu bung khatah lamah kan sawi tawh avangin sawi nawn a ngai tawh lo vang a.

1. **Vairothanga:**-Vairothanga hi Pualkhawia nena inkawp tlat an ni a, Pualkhawia aiin a nau deuh a. 'Vaia' tiin an ko tlat ṭhin a. Mi huaisen tak a ni nain a arpa tlan deuh tlin a ni. A huaisen bakah a ṭuan rangin a zuan a zang a, kal chak tak a ni a. Vawikhat chu an sai ram chhuak hi saipui pathum a kap a, a ṭhiante chuan, "Silai ri pawh hriat awm si lo," tiin an awih lo va. Hla takah a lo va kap hman ṭhin a. Chumi ṭum chuan pahnih chauh an chan a, a pathumna chu an chan peih ta lo va.

Ral beih leh sakawlh neih chang hian thil ri thutah hian ṭan la turin arpa tlan chung leh mahni in seng-hawi chungin a bei leh nghal ṭhin a ni

2. **Tuliana:** Tuliana hi pasal ṭha ah chuan hla lam phuah mi deuh a ni a. Fanai tlang a cheng reng ṭhin a ni. Ral lama huaisen a ni a. Mi lu tanna kingkawt kawl tlat ṭhin a ni.

3. **Lianchhuma:-** Lianchhuma hi Fanai tlanga cheng reng ṭhin a ni a, ral lama mi huaisen, lal tlang chhantu ṭhin a ni.

4. **Liankhama:-** Liankhama hi Fanai tlanga awm ṭhin a ni a. ral lamah a huaisen hle a. Vawikhat chu rawlrala an kalin Liankhama hovin Zahau ral an rawlnaah do loh Changkal ho an thah sual a, pawi an ti hle, kan chem an chhim ve a ni mai an ti a, ngaihdam an dil a, an buai ta lo a ni.

5. **Pu Sika:-** Ani pawh hi ral lamah huaisen tak a ni a, sa lamah erawh chuan engmah chanchin sawi tur a nei lo. Vawikhat erawh chu keite hliam an um a, a man ta a, a kaizaah a seh sak ta a, a tar thlengin a bai nghe nghe a ni.

6. **Thlahaia:-** Ani pawh hi ral lamah a huai a, a hming a lo thanna chu Nochhuma, Darbilhi pasal Zuangva bawka an awm laia Serkawn lal Thawng-liana hovin an han run ṭumin a nu leh a pa an that tur a chhanchhuak a, a nu leh a pa thah tumtu a that a. Lal Thawngliana nau pawh hemi ṭum hian a that a ni.

7. **Dopawrha**:- Ani hi sa a kap ve thei hle a, mahse ral lam hi a hming thanna a ni zawk. Hautheng runah a hming a tha ve a, huaisen hmingthang lutuk chu a ni lo Vantlang chunglam tak chu a ni.

8. **Zapina**:- Ani hi sa lam a huaisen a ni a, ral lamah sawi turin hming thatna a nei em em lo. Sa hliam um lamah a huaisenin hmangchang pawh a hria a ni.

9. **Zabura**:- Zabûra pawh hi ral lama huaisen tak mai a ni a, Sa lamah erawh chuan a hmingthang vak lo, Ainak runah a cheṭha a, a hmingthang hle.

10. **Chawngbula**:- Ani hi sakawlh beina-ah a hmingthangin, a huaisen êm em a ni.

Lalnu Darbilhi : Ani hi ral leh sa lamah hmingthang a ni lo va, rorel leh finah a hmingthang em em a. Lalnu mah nise a rorel leh kaihhruaina hnuaiah hian Fanai ho hi an hlim tlang a. Pasalṭha hmingthangte zinga tel thei tak a ni. Tarmitan Mizo leh Kuki chanchin tih a ziakah pawh ram thum chunga remna siamtu tiin a vuah hial a. Independence hmaa sap leh vai lokal ṭhinte pawhin a thlan ringawt pawh hmuh an chak em em a ni.

Mizovin pasalṭhate kan tih chungah hian mihrat khawkheng an la awm a. Heng mite hi huaisen lamah chuan Mizovin hming chungnung bera kan neih a ni.

Hetiang mihrat khawkheng an tih chin hi chu sârah an thi ngai lo va, mi leh saah an tlan ngai bawk hek lo.

Fanai lamah chuan Pualkhawia Chhangte hi a ni a, Sailo lamah chuan Chawngbawla Chhakchhuak leh Zampuimanga Chhakchhuak hi an ni a, Kan pi leh kan pute chuan Mihrat khawkhengah chuan Lusei lam mi vek an ti ṭhin a ni. Zampuimanga hi History ziaktu ṭhenkhat chuan Khiangte tiin an sawi a, mahse a ni lo va, Chhakchhuak a ni zawk e.

THINGTAM LEH MAUTAM KAL HMANG

Lalluauva (Sailo lal) chuan, kan pi leh pu aṭangin Mautam leh Thingtam hian hnulam a hnawt lova, hmalam a hnawt bawk hek lova, a ngaichiah zelah a tam a ni, a ti a. Tun thleng pawh hian ala dik zel a ni Chuvangin kumhnih khat emaw a hma hlei leh tlai hlei a awm kan la hre lo a ni.

Kum 1881-ah ṭhing a tam a ṭhingtam hmasa tih kum khua a ni. Kum 1881 ṭhingtam hi a na hle a, Tuipui ral a kai thlak a ni. Seh mual a nei ve nual a ni. Hemi ṭum hi Sailo tlang lamah a na hle a. Fanai tlang Tuipui ralah a nep a, seh mual nei hlak chauh anih avangin buh a thar tam tho mai a. Chuvangin Tuipui ral thlang lam Sailo tlang a mi tam tak Fanai tlangah an pem chho va, Darzo Nochhuma khua pawhin an pun phah hle a,

zanga lai an awm phah a. "Darzo zanga awm lai" tiin tunhnu thlengin kum chhiarna takah hman a ni nghe nghe a ni.

Tin, 1911 ah mau a lo tam a, Tuipui ral lam a nep leh a. Darzoahte pawh kawt sawmthum te, sawmli te, sawmnga te mi an buh an nei a. Mualliampui erawh chuan Muallzal ram an nei a, a seh lo va, a hak vek a. Kum tha panngngan angin an awm a. Sindarh ram nei tlem erawh chu a seh.

Thingtam leh mautam hian a tumin khawchhak a hnawt thin a, a nat leh kumin a hnawt thui lo thin a ni.

1929 thingtam hi a na lo ale a Tuipui ral pawh a. kai lo va, tam kum a nih pawh an hre lo a ni.

1959 mautam kha a na hle a Tuipui ral a kai a, buh a seh zo vek a ni

1977 thingtam hi 1959 ... a hle a Tuipui ral a kai a, sazu in a seh nual a ni

Thingtam thangnang kai tan: Pathian thil rel dan hi a mak hle mai. Thingtam da hian a tam kum tak thleu hma kum hi kai tlam Thangnang hi a kai thin a ni. Hei hi Mizoram pumpuiah chuan a dik vek loin, thil chhutna tha tak a tling lo mai thei a. Sakawrhmuituai tlang hmar lam pang Lungdai velah chuan kumtin Thangnang hi hmuh theihin an awm lek luk thin a. A tlem deuh kumin tlang sangah an tawm a, an tam zual kum chuan an tla fual thin a ni. Hetianga thangnang awm reng lohna hmunah chuan kan sawi ang hian a kai

hun a awm a, ṭam a tla dawn e, lo ring rawh u, titu an ni. 1924-ah thangnang a kai a. 1929-ah ṭhing a tam ta a, 1977 ṭhingtam dawn hian 1967 kumah thangnang a kai bawk a. Thangnang kai bian tlang sang deuh lam apiang an bawh ṭhin a ni.

Mautam leh Thingtam inkar kum tlak dan : 1881-ah ṭhing a tam a, 1881 ṭhingtam vur kum 1882 aṭanga chhiar ṭanin kum 30-na takah mau a tam a. Chu chu 1911 kum a ni. Tin, 1911 mautam vur kum 1912 kum aṭanga chhiar ṭanin kum 18-na takah ṭhing a tam ve leh a ni. Chuvangin mautam aṭanga mautam leh hi kum 48 chiah a ni. chutiang bawkin ṭhingtam leh mautam inkar hi kum 48 chiah bawk a ni. Thingtam leh mautam dawn kum hian khua a kheng a, boruak a lum a, ramte pawh a kang duh bik a, a tâm kum tak hian ruahtui pawh a tam deuh bik ṭhin a. Sazu chauh ni lovin, nungcha ramâr leh vahrit savate thlengin a puang a, ramsa pawh a nghal bik ṭhin a ni. Tin, Mautam leh Thingtam hian, mau Raw chi zawng zawng, Rawchhia tih loh chu a tam vek a ni.

34 Mizoram Mautam inrual loh dan

Mautam kum hi ram pumpui huapa a tampui kum, "Mautam kum" kan tih hi a ram puma sazu puan kum, buh zawng zawng a seh kum hi a ni a. Nimahsela mau tam hrim hrim hi a rual lo tlat mai a.

Upa hla chuan hetiangin chai hla an siam.

"Mat leh Rialah mau a tam ṭan e, (Rial-Tuirial)
Vanhnuai rawn fang, thlang vaipui cheuin,
tiin hlaah an siam ve a ni.

He hla aṭang hian mautam hi a rual chiah lo va sawi ṭhin hi a dik ngei a ni ang. Sirte tlangah maubem hmun lekin a tam a, a kum lehah Mausen, a kum lehah Tuirial thlanglam, a kum lehah Mizoram pumpui a tam vek a, sazu seh kum chiah a lo ni ta a ni.

Tin, 1911 mautam hian Sirte tlang tlak lam pang hi a hak a, tin, 1959 mautam kum khan Sirte upate chuan mautam hmasa 1911 kum khan helai ram hi a hak a, 1959 kum pawh hian a hak leh ta ngei a. Hetianga ngun taka thil lo chik hi cetawn tlak tak niin a lang. Tun hnu zelah pawh kan mi thiamte hian chik takin kan ram thil lo thleng pawimawhte hi chhinchhiah ṭhin sela, kan ram tan thil pawimawh tak a nih ka beiseiin ka ring bawk a ni.

35 Darzo chanchin

Darzo hi khaw hmingthang tak, ft 5000 chunglama awm a ni a, naupang zirlai ah pawh kulh awmna leh Lalnu hmingthang tak Pi Darbilhi luphumna tlang a ni bawk a, Dil hmingthang tak awmna a ni bawk a ni.

Chumi bakah he dil hi Tumpangsialin a nghak tlat ṭhin a, he tumpangsial hi an sawi dan chuan a ki berah bāk a lawi a, tin, ramarin a awmna tawhah chuan a hual zel a, a kah tumtute pawhin ramar chu an tih tlan hmasa ṭhin a, an kah theih loh phah tiin an sawi a ni. Hla te pawhin an phuah a.

KA MI RAWNTE

1. Zodaia Pakhup
2. Darbuanga Hnamte
3. Vantawia Chhakchhuak
4. Challiana Pakhup
5. Darthawma Fanai Khintin
6. alsuala Khawlhring
7. Tialbili Hlawnchhing
8. Thanrawla (Bung khua a awm Burma)
9. Thanhmunga Chhangte
10. H. Thangkhuma B.A.B.ED
    South Vanlaiphai Govt. Middle School
    Headmaster.

Heng ka mi rawn te hi an chungah lawmthu sawi ka ba nasa em em a, nimahsela Pu H. Thangkhuma leh Pi Tialbili te tih loh hi chuan Mual min liamsan tawh a ni. An zavaia chungah ka lawm em em a ni.

Chalbuanga
South Vanlaiphai.